

DE
INLANDSCHE NIJVERHEID
IN
WEST-JAVA

ALS
Sociaal-ethnologisch verschijnsel

DOOR
C. M. PLEYTE.

Vrouwe Kaoeng.
(*Arenga saccharifera* Labill).

VIERDE STUK.

BATAVIA
JAVASCHE BOEKHANDEL & DRUKKERIJ
1913.

N04-76

ISBN=223577

KONINKLIJK INSTITUUT VO TROPEN-BIBLIOTHEEK

14 0000 0244 6775

P 63 V.
274
~~P 63 V.~~

DE
INLANDSCHE NIJVERHEID
IN
WEST-JAVA

ALS
Sociaal-ethnologisch verschijnsel

DOOR
C. M. PLEYTE.

Het 3e stuk zal later volgen.

VIERDE STUK.

BATAVIA
JAVASCHE BOEKHANDEL & DRUKKERIJ

1913.

1725

1725
1725

P 63 V
27/11

~~P 63 1~~

DE
INLANDSCHE NIJVERHEID
IN
WEST-JAVA

ALS
Sociaal-ethnologisch verschijnsel

DOOR
C. M. PLEYTE.

Vrouwe Kaoeng.
(Arenga saccharifera Labill).

VIERDE STUK.

BATAVIA
JAVASCHE BOEKHANDEL & DRUKKERIJ

1913.

DE
INLANDSCHE NUTSVERHEID

WEST JAVA

Social-ethnologisch verschnissel

DOOR
C. M. FLEET

Vrouw Koenig

(Arend's encheiridion I abill)

VIERDE STUK

ATAVIA
JAVANSE BUREAU VAN
1872

INHOUD.

	Bladz.
Inleiding	III
HOOFDSTUK.	
I Tjarita Soelandjana	1
II De Soelandjanasage	25
III De Landbouwmythe	36
IV De kaoeng wildgroeïend en als kultuurplant	47
De wilde kaoeng	48
Zaaïen.	49
Verspenen	50
V Toekang sadap en kaoeng	54
Het huwelijk	54
Voorbereiding tot het tappen	57
Kalimahna njadap	58
De tapbelijdenis	59
Het opstellen van de ladder	59
Reiniging van den tapsteel	60
Ninggoer en ngajoen	64
Het afsnijden van den bloemtros	67
Het ophangen van de lodong	69
De tappamali's	70
VI De palmwijn	72
De palmwijn als drank.	72
Het steriliseeren van den palmwijn	72
Het suikerkoken	73
Kaoengazijn	74
Kaoenggist	74
Wajoe.	75
VII Andere producten van den kaoeng	76
Kaoengmeel	76
Tjendol	77
Kaoengzwam	77
VIII Losse bijzonderheden omtrent den kaoeng	78
Kaoengvariëteiten	78
Kaoengplagen	78
IX Slotbeschouwing	80

INHOUD

	INHOUD	
	HOOFDSTUK	
I	De geschiedenis van de	1
II	De geschiedenis van de	10
III	De geschiedenis van de	20
IV	De geschiedenis van de	30
V	De geschiedenis van de	40
VI	De geschiedenis van de	50
VII	De geschiedenis van de	60
VIII	De geschiedenis van de	70
IX	De geschiedenis van de	80
X	De geschiedenis van de	90
XI	De geschiedenis van de	100
XII	De geschiedenis van de	110
XIII	De geschiedenis van de	120
XIV	De geschiedenis van de	130
XV	De geschiedenis van de	140
XVI	De geschiedenis van de	150
XVII	De geschiedenis van de	160
XVIII	De geschiedenis van de	170
XIX	De geschiedenis van de	180
XX	De geschiedenis van de	190
XXI	De geschiedenis van de	200
XXII	De geschiedenis van de	210
XXIII	De geschiedenis van de	220
XXIV	De geschiedenis van de	230
XXV	De geschiedenis van de	240
XXVI	De geschiedenis van de	250
XXVII	De geschiedenis van de	260
XXVIII	De geschiedenis van de	270
XXIX	De geschiedenis van de	280
XXX	De geschiedenis van de	290
XXXI	De geschiedenis van de	300
XXXII	De geschiedenis van de	310
XXXIII	De geschiedenis van de	320
XXXIV	De geschiedenis van de	330
XXXV	De geschiedenis van de	340
XXXVI	De geschiedenis van de	350
XXXVII	De geschiedenis van de	360
XXXVIII	De geschiedenis van de	370
XXXIX	De geschiedenis van de	380
XL	De geschiedenis van de	390
XLI	De geschiedenis van de	400
XLII	De geschiedenis van de	410
XLIII	De geschiedenis van de	420
XLIV	De geschiedenis van de	430
XLV	De geschiedenis van de	440
XLVI	De geschiedenis van de	450
XLVII	De geschiedenis van de	460
XLVIII	De geschiedenis van de	470
XLIX	De geschiedenis van de	480
L	De geschiedenis van de	490
LI	De geschiedenis van de	500
LII	De geschiedenis van de	510
LIII	De geschiedenis van de	520
LIV	De geschiedenis van de	530
LV	De geschiedenis van de	540
LVI	De geschiedenis van de	550
LVII	De geschiedenis van de	560
LVIII	De geschiedenis van de	570
LIX	De geschiedenis van de	580
LI	De geschiedenis van de	590
LII	De geschiedenis van de	600
LIII	De geschiedenis van de	610
LIV	De geschiedenis van de	620
LV	De geschiedenis van de	630
LVI	De geschiedenis van de	640
LVII	De geschiedenis van de	650
LVIII	De geschiedenis van de	660
LIX	De geschiedenis van de	670
LI	De geschiedenis van de	680
LII	De geschiedenis van de	690
LIII	De geschiedenis van de	700
LIV	De geschiedenis van de	710
LV	De geschiedenis van de	720
LVI	De geschiedenis van de	730
LVII	De geschiedenis van de	740
LVIII	De geschiedenis van de	750
LIX	De geschiedenis van de	760
LI	De geschiedenis van de	770
LII	De geschiedenis van de	780
LIII	De geschiedenis van de	790
LIV	De geschiedenis van de	800
LV	De geschiedenis van de	810
LVI	De geschiedenis van de	820
LVII	De geschiedenis van de	830
LVIII	De geschiedenis van de	840
LIX	De geschiedenis van de	850
LI	De geschiedenis van de	860
LII	De geschiedenis van de	870
LIII	De geschiedenis van de	880
LIV	De geschiedenis van de	890
LV	De geschiedenis van de	900
LVI	De geschiedenis van de	910
LVII	De geschiedenis van de	920
LVIII	De geschiedenis van de	930
LIX	De geschiedenis van de	940
LI	De geschiedenis van de	950
LII	De geschiedenis van de	960
LIII	De geschiedenis van de	970
LIV	De geschiedenis van de	980
LV	De geschiedenis van de	990
LVI	De geschiedenis van de	1000

INLEIDING.

IN het voorwoord tot het eerste stuk, onder de algemeene beschouwingen omtrent de Inlandsche Nijverheid, werd bereids opgemerkt dat het gros der bevolking van West-Java, inzonderheid het landbouwende gedeelte daarvan, nog geenszins het stadium van natuurmensch geheel ontgroeid is en derhalve veeltijds het subjectieve met het objectieve verwart, zoowel in haar geestesleven als in haar dagelijksche bedrijf. ¹⁾

Maakten wij bij de gebruiken door de weefster gehuldigd, reeds kennis met tal van feiten, die boven aangehaalde stelling steunen ²⁾, het thans te behandelen onderwerp, de suikerpalm als bron van inkomsten, zal deze op nog hechteren grondslag doen staan.

Nu toch zal kennis gemaakt worden met een brok overgeleverden natuurdienst, nog immer zóó grof realistisch, dat men zich afvraagt, hoe het kon blijven voortbestaan trots de meerdere ontwikkeling en een daaruit voortgevloeide hoogere beschaving, ook den Soendanees deelachtig geworden sedert het tijdstip waarop hij uit den oertoestand trad.

Het antwoord daarop is, het aloude dogma van de zielsverhuizing, hetwelk, al is het niet meer zoo volledig van kracht als voorheen, niettemin allerwegen, schoon dikwijls bijkans onbewust, aangehangen bleef. Dit toch bestendigde de opvatting, dat het gewas, mitsgaders hetgeen het oplevert, bezielde worden door, en tevens onder de hoede staat van bepaalde schutgeesten *pohatji*, soms ook *dangdajang*, geheeten, allen zonder uitzondering emanaties van de *pohatji* bij uitnemendheid Nji pohatji Sangiang səri, niet de gelijknamige wederhelft van den Indischen god Wishnoe, doch de oorspronkelijke Maleische-Polynesische landbouwgodin, op wie men in den loop der tijden den naam van hare Indische gelijke overdroeg.

¹⁾ De Inlandsche Nijverheid in West-Java als sociaal-ethnologisch verschijnsel, 1e stuk, blz. II.

²⁾ Als boven. Het weven, passim.

VI

Hoe haar Maleisch-polynesische naam geluid heeft, weten wij niet. Waar zij in den Indischen Archipel nog vereerd wordt, is dit steeds onder dien van Sëri of een dialectische wijziging daarvan, terwijl de oudste mij toegankelijke lontarblad-handschriften, welke over hare vereering in de Pasoendan van vroeger handelen, haar Pwa Batari Sri noemen ¹⁾.

Tot mijn groote grief versta ik den inhoud daarvan nog niet voldoende om dezen in extenso te kunnen mededeelen, volstaan moet ik daarom met de vermelding, dat daaruit niets blijkt van een sexueele verhouding tusschen den landbouwer en zijn aanplant, hoezeer deze toch door alle eeuwen heen een hoofdmoment van het landbouwritueel heeft uitgemaakt.

Hetzelfde geldt voor de gewijde overlevering aangaande den Loetoeng Kasaroeng, bij de mythologische beschouwingen omtrent het weven reeds uitvoerig besproken.

Wel treft men daarin een lange mededeeling aan tot toelichting van Nji Sëri's verschillende emanaties voor zoover deze met de rijst verband houden ²⁾, maar van een echtelijke betrekking tusschen den *patani*, boer, en Sëri, de rijst dan wel eenig ander gewas, geen spoor.

Toch bestaat deze, getuige de zang van Soelandjana, den Hiawatha der Soendaneezen ³⁾.

Dus verhaalt deze.

De rijst is door de *hama beureum*, een ziekte, die de bladeren rood doet worden, aangetast, en wordt daarvan genezen door Soelandjana en zijn beide broeders met het bevredigen der geslachtsdrijf van de plant, welke als oorzaak van de kwaal door hen wordt verkend.

Men hoore slechts.

PANGKOER

171

Kotjap deui Soelandjana

mikir sadjëroning ati ⁴⁾.

¹⁾ Kropak 419 en 420, de eerste geboekt als Darma djati, de tweede als lessen van Soenan Goenoeng djati. Nochtans zijn het gelijkkluidende geschriften bevattend de *Lampah toenggalna rasa ngeunah padocöemna boemi*, te weten door Pwa Batari Sri te huldigen.

²⁾ Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dl. LVIII, blz. 202—215.

³⁾ Zie mijn Soendasche schetsen, Pa Sakiran, de zanger.

⁴⁾ Zie mijn Wawatjan Soelandjana, blz. 61—63. Voor de vertaling zie men die van den proza-tekst in Hoofdstuk I, hierachter.

172

Anoe matak pare tea.
 langkoeng panas sabab asal tjahja gětih;
 noe matak beureum kalangkoeng,
 sabab gětih njatana,
 marga istri karēsēban ēnggeus tangtoe,
 asana bēt leuih gampang,
 pitandingeunana aing.

173

Ajeuna aing adoena,
 sabab loembrah awewe reudjeung lalaki,
 Poehatji ¹⁾ basa dikoeboer,
 eta masih keneh boedak.
 Ajeuna geus meudjeuhna lakian tangtoe,
 ajeuna koedoe moesoehna,
 kalawan larangan aing.

174.

Soelandjana toeloej mangkat,
 Tali mēndang saraoeh djeung Tali mēnir ²⁾,
 ka hoeloe wotan ³⁾ geus tjoendoek,
 dina tjai kokotjoran,
 noe dianggo ngoembah ⁴⁾ larangan teh tangtoe,
 datang ka beureum roepana;
 aregang bari maroelih.

175

Kotjap deui pare eta,
 hēnteu lila dadak sakala geus lilir,
 pare ngemploh hedjo aloes.

¹⁾ Nji pohatji Sangiang Seri.

²⁾ De beide broeders van Soelandjana.

³⁾ Plaats waar het water uit een leiding op het sawahcomplex vloeit.

⁴⁾ Euphemistisch voor *ngoebel*; dit slaat op roode kleur van het afvloeiende water, dus gekleurd wegens de defloratie der *pohatji*.

VIII

Plastischer voorstelling van zaken is wel niet denkbaar en moet van ouder tot ouder gegolden hebben.

De vervaardiging van het epos toch wordt toegeschreven aan Sang Soesoek toenggäl, den heiligen, eenigen stichter, die identiek schijnt te wezen met Sri badoega Maharadja di radja, dat is Sri Sangratoe Dewata, krachtens den beschreven steen in de kampoeng Batoe toelis nabij Buitenzorg, de grondvester van Pakoean Padjadjaran ¹⁾.

Zonder eenige historische waarde aan deze opgaaf toe te kennen, bewijst zij toch dat toen Padjadjaran verrees, zegge 1432 A.D., de Soelandjana-mythe bereids in dichtvorm het aanzijn gekregen had.

Dit is een merkwaardig getuigenis.

Het feit doet zich namelijk voor, dat de Soelandjana-overlevering hoofzakkelijk aan den rijstbouw op bevroede velden is gewijd, terwijl zelfs in historischen tijd, zooals door DE HAAN's meesterwerk Priangan voldingend bewezen wordt, de sawahkultuur een zeer ondergeschikte plaats in de Pasoendan bekleedde.

Rijst zelfs schijnt een weelde-artikel voorheen te zijn geweest, daar deze onder de schattingen, die de Oost-Pasoendan aan Padjadjaran opbracht, en waarvan de aard en de omvang bekend zijn, in 't geheel niet wordt genoemd.

Dit kan geen toeval wezen, want in de schenkingsoorkonden van vorst Wastoe kantjana, later van kracht voor de Padjadjaransche heerschers, komen zoowel *pare*, rijst in den bolster, als *beas*, onthulde rijst, voor ²⁾.

Dit leidt tot de gevolgtrekking, eenigszins sceptisch te moeten zijn aangaande den Soendaschen oorsprong van de Soelandjana-sage, nog meer hovendien, wijl de daarin voorkomende *ajangajawokan*, prevelformulieren ter bezwering van de plagen, die de rijst teisteren, hoofdzakelijk in het Javaansch zijn gesteld.

Weet men hier nu nog bij, dat de Javaansche litteratuur een soortgelijke, veel uitvoeriger overlevering bezit, bekend als de *lakon* Dampoe awang, dan ligt het voor de hand, aan ontleening te denken ³⁾.

Deze kwestie nochtans, hoe belangrijk zij in verband met de

¹⁾ Zie mijn: Het jaartal op den Batoe toelis, Tijdschr. van Ind. T., L. en V.-K., dl. LIII, blz. 178.

²⁾ Het jaartal op den Batoe toelis, o. c., blz. 164 v. v.

³⁾ COHEN, F. S., Tzn. Tijdschr. van Ind. T., L. en V.-K. dl. XLV, blz. 144, v. v. De weg van de overlevering loopt vermoedelijk via Tji-rebon. Uit dit gewest nl. ontving ik door welwillende bemiddeling van Pangeran Adipati Mohammad Djamaloeddin Aloeda, wakil Soeltan sipoeh van Tji-rebon, de metrische bewerking van den tekst in Tji-rebonsch Javaansch, getiteld: *Serat lajang tjarios kanda lelampahan Boedoeg basoe*

ontwikkelingsgeschiedenis der Soendasche letterkunde ook moge wezen, mag ons hier uitteraard niet langer bezighouden.

Waar het ten deze op aankomt, is dat de gesoendaniseerde Soelandjana-overlevering is geworden een leidraad voor den West-Javaanschen landman ter bescherming en tot doen slagen van zijn toekomstigen oogst.

En daarmee werd het uitgangspunt van zijn gedachtengang te dier zake, dat wijl het gewas vrouw is als reïncarnatie der landbouwgodin zelve, men het heeft lief te hebben, te verzorgen en te voldoen naar den aard van eene levensgezellin, opdat het zich niet neerslachtig zal gevoelen en opdat de begeerde progenituur niet uitblijve.

Dit zal duidelijk maken, wat met het uitoefenen van sexueele gemeenschap, hetzij direct hetzij indirect, met planten wordt beoogd, te weten niet anders dan het bevestigen van den echtelijken band met de daad, tot het doen vruchtdragen van het gewas even onontbeerlijk geacht, als het zulks is tot het scheppen eener moeder des gezins.

Deze beschouwing ontzenuwt het onkuische der handeling; immers zij wordt daardoor teruggebracht tot het volgen van de bindende wetten der natuur.

Dat de *patani* deze verkeerd uitlegt, dat hij de fysieke nooden van zijn aanplant gelijk van oorsprong als eigen lijden beschouwt en dus in overeenstemming daarmee, kan toch geen reden opleveren om den landman deswegen hard te vallen.

Niettemin is aldus geschied, in stede van hem juist begrippen bij te brengen, met het gevolg, dat hij allermint overtuigd van begripsverwarring, om door deze uitgelokt wordende spot en hoon te ontgaan, nu in het geheim verricht, hetgeen hij te voren openlijk placht te doen.

Bijgeloof is nooit voor smaad geweken, dus ook niet in deze; alleen hogere ontwikkeling kan tot inzicht daarvan voeren.

Daartoe is echter kennis van het fundament, dat het schraagt noodzakelijk, daarom wensch ik dit thans bepaaldelijk met betrekking tot een wildgroeijende zoowel als gekweekte plant, de *Arenga saccharifera*, de oudste bron waaruit suiker verkregen wordt, bloot te leggen.

Dit zal mij nopen woorden en uitdrukkingen te herhalen, welke de beschaafde taal niet bezigt en dus grof klinken.

Men zij welwillend in de beoordeeling daarvan, door te bedenken dat deze des analfabeets zijn, die niet beschikt over kunsttermen ter

omschrijving zijner levensfunctiën, noch onderworpen is aan vormen, welke het noemen van de dingen in eigen taal zóó als zij heeten, op straffe van voor onbeschaafd uitgekreten te worden, beklemmen.

En thans ter zake, waartoe vóór alles, met het bekendstellen* van de Soelandjana-legende in tekst en in Nederlandsche omwerking daarvan, de onmisbare sleutel zal worden gegeven.

I

TJARITA SOELANDJANA.

TJARITANA di sawarga loka.

Nja eta noe asih agoeng, goesti Pandji Narada djënënganana, gadoeh rai hidji djënënganana Dewa Goeroe, nja nitih di sawarga agoeng. ¹⁾

Ladjëng; ngandika ka toeang raka: „kakang mas Pandji Narada, ajeuna kakang moedoe sigëra paparentah ka sadaja balad, oelah kari para abdi, kakang, moendoet tatapakan, sadaja koedoe pada bakti”.

Goesti agoeng, saderek sëpoe, nampi timbalan rai sakitoe.

Ladjëng mangkat paparentah ka sadaja para abdi, „koedoe boekti pamoendoet goesti, oelah lampah lalawora. Lamoen tjidra ka parentah, tangtoe sadaja dipotong nja leungeun, nja gënggërong; nja hoeloe dipake gandjël tihang”.

Sadaja para abdi, pada ngoeping timbalan sakitoe; oendjoek saer ka noe agoeng, sadaja nëda djiad bërkah, sadaja teu aja noe kararoeng.

Katjaritakeun deui noe soesah manah liwat langkoeng goesti agoeng, Dewa Anta djënënganana, noe waloerat kabina-bina, hënteu gadoeh soekoe, hënteu gadoeh leungeun; ngadangoe timbalan sakitoe abotna, reuas manah nja batan nintjak reuntas. inggis pikir batan maoet hini.

Hoedang bari midangdam, nja indit barina tjeurik, tjipanonna ngotjor tiloe këtjlak.

Katingali koe goesti agoeng, koe noe kagoengan parentah, eta tjipanon djadi ëndog poetih roepana, noe agoeng ladjëng ngandika ka noe

¹⁾ Ter vermijding van onnoodige uitvoerigheid, volg ik den prozatekst van handschrift N°. 278 ex nalatenschap Dr. J. L. A. BRANDES, in bewaring bij het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In dichtvorm werd het verhaal reeds vroeger door mij bekend gemaakt als Wawatjan Soelandjana, verschenen bij G. KOLFF & Co. te Bandoeng, 1907.

agoeng Dewa Anta: „ěnja, eta ěndog sing geura-geura sanggakeun ka goesti agoeng Dewa Goeroe”.

Dewa Anta nja mangkat gagantjangan; ěndog didjajak dikěmoe bae.

Mangsana keur di djalan, papapag pasangrok djeung heulang bělang, nanja leuih běngisna.

Dewa Anta teu ngawangsoel.

Doea kali hěnteu nembalan; katiloe kalina, heulang naradjang bari njěntak nanja, sabab Dewa Anta teu ngawangsoel keneh.

Noe matak teu ngawangsoel, ěndog sieun ragrag.

Heulang poendoeng liwat langkoeng, amběk njěděk, tanaga miděk, nja nanja bari njepak, nja indit bari nampiling; eta ěndog ragrag sahidji, gorolong ka pasabrangan.

Nja Dewa Anta toeloej loempat, nja loempat ka těgal kapapan.

Kaboeroe kasesoel deui koe heulang.

Něpi, nampiling deui heulang, nja ěndog ragrag deui; noe kari ngan sahidji deui.

Katjaritakeun deui ěndog eta kadjadianana.

Noe di pasabrangan, djadi widjoeng ¹⁾ reudjeung babi, neangan indoeng koe sabab hajangeun njoesoe, teu kapanggih; Sangkala boeat ngaranna eta.

Ari noe ragrag pandeuri deui di těgal kapapan, aja boekti doea pěrkara, nja hoeloen a djiga andjing, hěnteu geseh saeutik-eutik atjan, (ari awak djiga babi) ²⁾, nja ngaranna poen Boedoeğ basoe (nja roepa kitoe pisan); neangan indoeng, hěnteu kapanggih.

Katjaritakeun deui sang Idjadjil lânatoellah di těgal kapapan kiih.

Nja tjikiihna kapanggih koe sapi bikang eukeur loentang-lantoeng; toeloej nja tjikiih diinoem.

Tjaritana dadak sakala sapi reuneuh, nja reuneuh koe tjikiih.

Hěnteu katjarita lilana; katjarita ngadjoeroena, nja ngadjoeroe anak lalaki, děděğ agoeng, pěrkosa, gagah taja lawanna, sakti bawa ngadjadi, kasakten bapa ditiroe kabeh. Nja ngaranna Sapi goemarang; sato kabeh pada taloek. Boedoeğ basoe djeung Sangkala boeat dipoe-loeng anak.

Katjatoerkeun Dewa Anta ngadeuheusan ka goesti agoeng Dewa Goeroe.

Ladjěng goesti ngandika: „eh, Dewa Anta, mana poepoendoetan kami? Na, maneh teu nampi parentah?”

¹⁾ *Widjoeng*, Jav. klein wild zwijn.

²⁾ De passages tusschen ( ) zijn in den origineelen tekst uitgevallen.

Dewa Anta ladjëng oendjoekan: „noen, goesti, lain abdi hënteu nampi parentah, lain teu nampi pamoendoet noe agoeng tatapakan ngaranna. Sadaja para abdi, sadaja pada sanggoep, ngan abdi noe teu sanggoep, koe sabab abdi kaliwat miskin. Hënteu gadoeh soe-koe, hënteu gadoeh leungeun, teu bisa mëtakeun rimbas soemawon ragadji.”

„Abdi waloerat liwat langkoeng ngan soengoet noe aja. Oepami abdi ngëmis oedar-idër djadjaloek, sanadjan aja noe wëlas, koemaha koe djisim koering dipanggoelna, taktak teu gadoeh, soekoe teu boga.”

„Sëdih koering liwat langkoeng, tjoeroeloek tjipanon koering tiloe këtjlak, nja ragragna poetih roepana, (boektina) ëndog tiloe (nja) koe abdi dibawa.”

„Dongkap ka djalan, pasangrok djeung heulang bëlang, nja heulang nanja ka abdi tiloe kali. Abdi teu ngawangsoel, sabab sieun ëndog ragrag.”

„Heulang njewot bari njabok; nja loentjat ëndog sahidji, gorolong ka pasabrangan.”

„Abdi loempat ka tégäl kapapan, heulang njoesoel-njoesoel.”

„Kaboeroe deui, heulang njakar lëbah panon, ëndog loentjat deui, noe kari ngan ieu hidji; soemangga abdi njanggakeun boektina.”

„Goesti agoeng Dewa Goeroe ladjëng ngandika: „eh, Dewa Anta, ëndog ieu bawa deui, koe Anta sileungleuman; moen geus mëgar, bawa deui ka dieu.”

Katjarita eta Dewa Anta njileungleuman ëndog tea.

Lila-lila djadi mëgar, nja mëgar istri geulis, nja geulis kawanti-wanti.

Katjaritakeun deui Dewa Anta ngadeuheusan ka goesti agoeng Dewa Goeroe.

„Noen, poerwa abdi ngadeuheus sarëng njanggakeun ieu ëndog tea djadi moerangkalih.”

Goesti agoeng nampi istri.

Ladjëng njaoer ka toeang raka: „kakang mas Pandji Narada, koemaha ieu moerangkalih pihroepeunana?”

Diwangsoel koe toeang raka: „gampil pisan, kakang sanggoep nam-baän nji dewi mantjër isim, garwana pribadi, soepaja bidjil tjisoesoe.”

Nja soesoe dipantjër doea kali; tjoeroeloek tjisoesoe bidjil.

Moerangkalih tangginas liwat saking ngadahar tjisoesoe mantjër isim. ¹⁾

Nja moerangkalih teu aja ngaranna, nja dingaranan Nji dewi pochatji.

Sakalangkoeng dipikanjaäh koe goesti agoeng Dewa Goeroe.

¹⁾ Zie hiervoor de vertaling.

Nja Dewa Goeroe ladjëng ngalahir ka Dewa Anta: „geura moelang bae, moerangkalih geus katampi.”

Nja Dewa Anta moelang ka boemina; liwat langkoeng kanjërian, oeroet heulang ngabëbërik.

Katjaritakeun deui nji dewi Oema ¹⁾ parantos nampi Nji dewi poehatji.

Goesti agoeng (Dewa Goeroe), liwat langkoeng boengah manahna ningali istri geulis kawanti-wanti, tjahaja kos boelan poernama, nja pipi kadoe sapasi; teu aja bandinganana.

Katjaritakeun deui noe leuih agoeng, djënënganana Dewa Wënanng ²⁾, noe gagah taja lawanna, nja sakti bawa ngadjadi, boga pikir inggis djeung risi.

Ningali Nji dewi poehatji, sieun dikawin koe Dewa Goeroe. Moen dikawin, ngaroeksak nja hoekoem, sabab Nji dewi poehatji dianggo poetra ti orok koe nji dewi Oema, garwana dewa jang përmesti ³⁾.

Noe gagah ⁴⁾ mikir sadjëroning ati.

Ladjëng mangkat; nja mangkat ka sawarga.

Teu katjarita di djalanna.

Katjarita soempingna; ngadjajak boeah hoeldi, nja boeah didaharkeun ka Nji dewi poehatji.

Nja Nji dewi poehatji ngadahar boeah eta, liwat langkoeng ni'mat rasana.

Dongkap ka lali kana tjisoese, tjeurik; katagihan teu daek dahar, teu daek leueut; beurang peuting tjeurik bae.

Boeah hoeldi teu aja deui.

Liwat langkoeng kasawatna; didjampe, teu daek hade.

Kotjap datang ka mangsa, poepoes Nji dewi poehatji.

Ditingali koe goesti agoeng Dewa Goeroe, toelang poetra ënggeus wapat, ladjëng ngalahir: „dalah, eta moal dek dikoemahakeun, da geus nëpi ka takdir moal dipake ngoeloewoet pikir, noe geus nëpi ka djangdji moal beunang, dipëgatan sabab geus dihin pinasti ⁵⁾.

Sarëng ngandika ka aki banggawan ⁶⁾ Sangsëri: „aki, oeroes ieu sing goemati, rawatan sing ënja-ënja ieu Nji dewi poehatji.”

¹⁾ De gemalin van Dewa Goeroe.

²⁾ Dat is Dewa Goeroe.

³⁾ Dat is Dewa Goeroe.

⁴⁾ Dat is Dewa Goeroe.

⁵⁾ Deze alleszins aanstootelijke alleenspraak van Dewa Goeroe over zijn lage handeling, zal bij de vertaling worden verklaard.

⁶⁾ Banggawan = S. bhagawan, de gelukzalige.

Ladjëng dirasanan koemaha noe geus mati, disalatkeun, ladjëng dikoeboer.

Goesti agoeng (Dewa Goeroe) ngalahir deui: „aki, koedoe oeroes masing poegoeh, rawatan sing ënja pakoeboeran Nji dewi poehatji, oelah aja djoekoet salambar, oenggal poë koedoe bërësih, poma-poma oelah salah.”

Tjaritana aki banggawan Sangsëri; roemawat pakoeboeran Nji dewi poehatji, aja boekti anoe djadi, nja djadi boeah kalapa, djadina palëbah sirah; nja boeah roa roepana.

Sarëng ti palëbah panon katoehoe, pare noe djadi reana saranggeuj pisan; nja pare hënteu sami, aja hideung roepana, nja eusi kitoe keneh, nja boeloe kitoe keneh.

Aja goendil, aja pandjang, nja boeloe warna-warna, nja eusi hënteu sami; aja poetih aja beureum.

Barëng tina lëbah panon kentja, pare beureum anoe djadi; pare beureum eusina, nja boeloe kitoe keneh hënteu sami.

Sarëng tina lëbah manah kadjadian pare saranggeuj, nja pare këtan ngaranna; kitoe keneh nja eusina, koelit nja boeloe, kitoe keneh hënteu sami.

Sarëng ti palëbah pingping katoehoe, haoer tjoetjoek anoe djadi, ti palëbah pingping kentja haoer tëmën, haoer geulis anoe djadi, ti palëbah bitis kentja, awi, nja awi tali anoe djadi, ti palëbah bitis katoehoe awi tëmën anoe djadi.

Ari oerat djadi areuj boelat-beulit, ari boeoeck djadi sagala djoedjoe-koetan noe aja di boemi.

Sarëng ti palëbah raranganana, kaoeng anoe djadi, nja djadi doea roepa, aja noe gëde aja noe leutik.

Parantos aja kadjadianana, nja aki banggawan Sangsëri oendjoek hatouer ka noe agoeng Dewa Goeroe, njarioskeun pakoeboeran roa pisan kadjadianana.

Goesti agoeng Dewa Goeroe ngandika: „aki, geuat bawa ka dieu, oelah aja anoe kari. Ajeuna, aki, loemakoe, binih ieu koedoe disang-gakeun ka përaboe Siliwangi di nagri Pakoean.”

„Koe aki koedoe dipërtelakeun, ajeuna koedoe ngalampah tani; ieu sëraterna anoe mërtelakeun, koe aki sanggakeun ka përaboe Siliwangi.”

Nja aki banggawan Sangsëri nampi timbalan ti goesti agoeng Dewa Goeroe.

Dat njëmbah: „soemoengkëm timbalan goesti disoehoen, dibawa

mangkat, disangga koe asta-kalih, ditjangtjang koe poetjoek ing ramboet; përkawis timbalan goesti, abdi sędja ngalampahkeun pisan; soemoengkēm bakti ka goesti.”

Nja mangkat gagantjangan.

Soemping, damping, dongkap, datang ka nagri Pakoean, nja tjalik di paseban, ngoendjoek saor ka ki kaliwon noe nampi alamat siněrat ka goesti.

Ladjěng angkat ngadeuheus ka pěraboe Siliwangi.

„Noen, soemoengkēm, abdi poerwa ngadeuheus, ieu abdi nampi sěrat paparin ti Jang widi, ti goesti agoeng Dewa Goeroe.”

Sěrat ditjandak sarěng diaos.

Kieu oenina sěrat:

Sěrat: Saoengěl ing sěrat alamat kang toelis, dongkap ka něgri Pakoean, ka pěraboe Siliwangi.

Hawios ing sěrat. Kapoengkoer kami ngirimkeun ieu winih. Ajeuna koedoe dipělak masing pada garoemati, andoem-andoemkeun ka wadia balad kabeh, oelah aja anoe kari, karana ieu noe diandoemkeun teh Nji dewi pochatji Sangiang Sěri ¹⁾.

Koedoe dipělak di tjai, di darat, nja těmpat sing běrsih, nja pagěr sing goemati.

Nja mėlak noe poetih pada poetih, noe beureum pada beureum; oelah pabaoer sasiki.

Sarěng eta pěrkawis tarigoe, gandoem sarěng koenjit, geura toenda, sabab eta moal něpi sěgěrna reudjeung raosna, bėrkahna nja kitoe keneh.

Sěrat parantos diaos; sarěng noelis ratoe Pakoean sěrat bade ngawalon ka Goesti.

Nja sěrat kieu oenina:

Sěrat: Saoengěl ing sěrat oendjoekkeun Jang pěrmesti Dewa Goeroe, anoe agoeng kang miasih ing sawarga, kang rat djagat pěrmoeđita.

Gamparan goesti, perkawis maparinkeun binih tiloe ranggeuj lobana, koe abdi geus katampi, timbalan Goesti, soekoer sareboe bėrkah Goesti.

¹⁾ Hier blijkt dus wie de te voren genoemde Nji dewi pochatji is.

Parantos sĕrat ditampi koe aki banggawan Sangsĕri.

Ganti deui ditjaritakeun nja garwana pĕraboe Siliwangi.

Nja garwana kalangkoeng reana, tiloe lawe poendjoel hidji.

Ari anoe hidji lain manoesa, jakti nji mas dewi Nawang santoen, tĕgĕs bidadari; nja eta noe bakal ngolahkeun nji poehatji Sangiang Sĕri; moal aja badinganana ka nji dewi Nawang sasih ¹⁾.

Katjaritakeun deui sangratoe pĕraboe Siliwangi; ngandika ka ki patih Djajasantana: „ki patih, ajeuna geura koempoelkeun sadaja wadia balad, oelah kari para abdi, pangkat sadaja koedoe koempoel.”

„Noen, goesti, tigas daoeh?”

Ki patih mangkat, nja mangkat ka paseban.

Bĕnde agoeng noe ditabeuh; ngoengkoeng sorana ka lĕmboer, tagiwoer wadia balad anoe djaoeh, anoe deukeut ngadeuheusan.

Liwat langkoeng nja roana, saĭbarat sela balkitik; tjaritana sela batoe gĕde, nja gĕde lempar kabeh leuih limit koe sabab balkitik disĕboet sireum lampah dina batoe ²⁾.

Nja kitoe tjampoer-tjampoer sadaja pangkat kabeh, di handap, di loehoer, ngabaris pangkat sadaja toemĕnggoeng, dĕmang, kandoeroean djeung ngabeuhi koempoel di paseban.

Ladjĕng sangratoe pĕraboe Siliwangi ngandika ka ki patih: „he, ki patih, ieu ti sawarga, noe agoeng Dewa Goeroe maparin bibinihan, moedoe dipĕlak masing djadi, roepaning pare ieu tiloe ranggeuj reana; ajeuna di nagri Pakoean oelah aja noe kari, para abdi kabeh koedoe mĕlak.”

„Ieu pare, nja mĕlak di tjai, di darat, nja tĕmpat mĕlakna koedoe bĕresih, nja pagĕr sing santosa.”

„Nja mĕlak oelah tjampoer sasiki, noe poetih pada poetih, noe beureum pada beureum.”

„Ieu pare andoem bagikeun, nja ngabagi satjangtji sewang.”

Nja pare diandoem hĕnteu mahi.

Nja boeroeboel abdi moendoer, ngagoeroeh balik ka lĕmboer.

Teu katjatoer di djalanna.

Katjatoer noe maratjoel.

Di sawah, di darat, sadaja pada mĕlak.

Eta pare noe satjangtji sewang djadi opat-opat tangkal.

Parantos diboeat, dipĕlak deui.

Lobana eta pare doea ratoes; ti dinja pare rĕkah ka sadaja.

Oerang nagri Pakoean saroegih liwat langkoeng.

¹⁾ Dezelfde als Nawang santoen.

²⁾ Hier blijkt dat *balkitik* een verbastering is van *brekiti*, mier.

Katjarita mantri, pára toeměnggoeng, oendjoek saor ka goesti agoeng: „noen, goesti, abdi ngoeningakeun pėrkawis pare parantos roa kabina-bina, hěnteu aja bilanganana.”

Goesti agoeng ladjěng ngandika ka sadaja para abdi: „geura dalahar, noe njangoe nji dewi Nawang sasih, sadaja koedoe goegoeroe tata polahna ka nji dewi Nawang boelan; ¹⁾ sadaja awewe koedoe ngaradji.” Nja ngadji.

Tjarios nji dewi Nawang boelan.

Keur waktoena njangoe, pare saranggeuj ěnja; pare hěnteu ditoetoe, boloraäh moen diisikan pare; sangoe likět pisan poelěn, nja poelěn liwat langkoeng, ni'mat rasana; djalma ratoes něda eta hěnteu djadi habis.

Di nagri Pakoean sadaja njangoena pare saranggeuj, sabab parantos goegoeroe ka nji dewi Nawang boelan; sadaja istri teu aja noe kalaroeng.

Tjaritana nji dewi Nawang boelan oendjoek saor ka goesti agoeng panoetanana: „noen, goesti agoeng, koering pangapoentěn, manawi wělas gamparan, poma-poma, goesti, oelah rek ganggoe ka pagawean istri, lamoen kasorang pėrdjangdjan koering, moal koengsi talak deui.”

Goesti agoeng ngandika: „njai, kakang teh moal rek ganggoe ka pagawean istri.”

Koe sabab ajeuna gandoem, koenjit, tarigoe moal dipambrih deui, sadaja geus ditinggal, di nagri geus sarogėh, moerah sandang sarěng pangan, sabab geus aja pare bėrkahning Dewa Goeroe; noe matak sanadjan ka nagri lian geus mashoer pisan.

Goesti agoeng Dewa Goeroe ngandika ka ki Sěmar: „aki, ieu koedoe oeroes pare di sawah; anak, aki, bawa kabeh, oelah aja noe kari; oeroes pare sing goemati.”

Tjaritana aki Sěmar toenggoening pare di sawah saānak-anakna liwat langkoeng roemawatna.

Beurang peuting hěnteu tjitjing, nja sawah dikoerilingan bae.

Katjaritakeun deui anoe asih agoeng, goesti Pandji Narada, gěndoe tjatoer djeung sadoeloer.

Njarioskeun: „ajeuna di nagri Pakoean nji pochatji Sangiang Sěri leuih aloes kadjadianana, oerang nagri sarogėh liwat langkoeng, leuit pinoeh, pare loba.”

Goesti agoeng Dewa Goeroe ngandika ka toeang raka Pandji Narada:

¹⁾ Dezelfde als de vroeger, blz. 7, genoemde Nawang santoen.

„kakang, ajeuna oerang njipta ganti roepa, nja miroepa piit poetih; oerang langlang pare di sawah, oerang eunteup dina pare; hajang njaho ka noe toenggoe roemawat atawa henteu.”

Tjaritana goesti agoeng Dewa Goeroe sarëng saderek sěpoe parantos njipta andjeun; ngadjadi piit poetih, nja piit ratoening manoeck.

Ladjěng mangkat; manoeck kabeh pada ngiring; nja angkat ka nagri Pakoean.

Ningali pare keur djamboel, nja aloes kabina-bina, ladjěng eunteup dina tangkal pare.

Nja aki Sěmar eukeur dahar, soesah manah liwat langkoeng ningali piit dina pare, ladjoe koempoel raragěman djeung anakna kabeh.

„Hajoe, anak, ngala leugeut, oerang leugeutan piit tea.”

Kadangoe koe piit poetih, soekoer manahna liwat langkoeng; nga-reungeu omong ki Sěmar, manoeck eunteup deui kana kaoeng.

Ladjoe ki Sěmar běndoe liwat langkoeng.

Manoeck ditoendoeng teu daek oendoer; digěbah teu daek leumpang.

Nja manoeck pindah kana leungeun kaoeng, nja leungeun kaoeng digoebag-gabig; manoeck hiběr boelak-balik ngaheureujan ka ki Sěmar.

Manoeck eunteup, digěbah deui; dipěpěg koe gaganden, nja měpěg kaliwat kěntjěng, kakara manoeck hiběr; teu katjarita ka mana hiběrna.

Katjaritakeun leungeun kaoeng sěmplak, tjoer tina langgari bidjil tjai loba katjida.

Wantoning poě keur panas, aki Sěmar aoes liwat langkoeng, tjai eta diinoem; raos amis liwat langkoeng, teu aja papadana.

Nja anakna nanja: „bapa, koemaha rasana tjikaoeng?”

Pok bapana: „tjai ieu pait kabina-bina.”

Anak tiloe teu kawawa wantoning panas tea; tjai dirěboet ti leungeun bapana, tiloe anak nginoem kabeh; tjai eta raos kabina-bina.

Toeloej dioek raragěman sakoemaha biasa djeung bapana.

„Bapa, tangkal kaoeng ieu pidjagaeun, leungeunna oerang pěpěgan, dipěpěg, digoebag-gabig, digabig disina pěroeh, oerang paksa bidjil tjai, sing njoeroeloek tjara ka poengkoer, njampeur tingkah oelah salah, soepaja bidjil hasilna. Djeung saha-saha noe rek mitěmbějan ngala pare, oelah tinggal daoen kaoeng, sabab kaoeng eta kadjadianana nji poehatji Sangiang Sěri.”

Katjaritakeun deui di nagri Kalboe.

Aja noe beunghar liwat langkoeng teu aja papadana di nagri eta, djěněnganana ki nangkoda Děmpoe awang, moedjina djěroning ati;

nampa bedja tatjan lila di nagri Pakoean saroegih liwat langkoeng, moerah sandang sarëng pangan bërkahning nji poehatji Sangiang Sëri.

Sadajana taja kasoelah, leuit pinoeh pare loba.

Ki nangkoda boga manah hajang ngandjang ka nagri Pakoean.

Wantoning anoe beunghar taja papadana niat ngandjang.

Teu katjaritakeun di djalanna; tjarita soempingna bae ka nagri.

Basana ki nangkoda soemping-damping, dongkap-datang ka paseban agoeng, djajakna oeang tiloe ratoes real sadajana, rek meuli pare, nja ngadeuheus ka ki kaliwon.

Sarëng ki kaliwon ngandika: „eh, sampean noe ti mana boemi sarëng saha djënëngan, datang ka nagri kami, naon noe dimaksoed; geura saerkeun anoe jakti.”

Ki nangkoda ngawalon saer: „noen, Dëmpoe awang ngaran koering, sarëng imah di nagri Kalboe. Sëdja koering ngadeuheus ka goesti agoeng Përaboe Siliwangi, manawi goesti tërang nja manah, koering rek ngadoeit pare.”

Ki nangkoda ladjëng ngadeuheus ka goesti agoeng, diiringkeun koe ki kaliwon; oendjoek saer ka goesti agoeng, dat njëmbah barina tjalik.

Nja goesti ngalahir: „ki nangkoda soemping ka dieu, naon noe disëdja?”

Ki nangkoda ngawalon saer: „noen, goesti, poerwa djisim koering ka dieu, sëdja ngoeningakeun ka goesti, abdi nampa bedja ti noe leumpang wara-wiri, tjatoerna goesti moerah-mareh, roa sandang sarëng pangan, nja mashoer liwat langkoeng ka nagri lian. Sëdja koering ajeuna, manawi goesti tërang nja manah, koering rek ngadoeit pare roana tiloe ratoes real.”

Nja goesti ladjëng ngandika ka ki nangkoda: „lërës pisan, di dieu teh roa pare, kitoe ge lain noe kami. Noe kagoengan, goesti agoeng Dewa Goeroe di sawarga agoeng, kami mah ngan dërëma bae.”

„Noe kagoengan, Dewa Goeroe di sawarga loka, malah-malah miwarang ngoemisi, neundeun këkëntong bisi tjampoleh, ki Sëmar anoe ngoeroes pare di darat, di sawah tjai.”

Parantos goesti ngalahir sakitoe, ki nangkoda ngadangoe saer sakitoe, poendoeng liwat langkoeng, nja amarah teu kakëdalkeun.

Ladjëng ngandika: „noen, lërës pisan timbalan goesti sakitoe, eta moal koemaha, tadi ge soegan tërang nja manah abdi rek meuli, teu dipaparin mah moal ngarëboet.”

„Tigas daoeh, abdi amit moendoer.”

Nja moendoer, moelang teu kanjahuan, nja oeang didjajak deui

dibawa leumpang. Nja leumpang bari neangan, asoep lëmboer, ka loear lëmboer, soegan manggih noe pinoeloenganeun.

Katjaritakeun deui Sapi goemërang, anak Sang Idjadjil, noe gagah sakalangkoeng, nja leumpang loentang-lantoeng, patëpoeng djeung ki nangkoda.

Ki nangkoda ditanja: „rek ka mana noe disëdja?”

Ki nangkoda ngawalon: „rek ka dieu, sëdja ngadeuheus ka sampean, manawi sampean wëlas manah, kaoela rek menta toeloeng pangroek-sakkeun pare di nagri Pakoean, masing leungit tanpa lëbih, masing ilang tanpa karana, koe sabab kaoela njëri pikir liwat langkoeng, eta kabina-bina ka Përaboe Siliwangi.”

„Kaoela rek meuli (pare) teu dibere; kaoela ngomong teu diwaro, madjar maneh: „pare lain noe kami,” kaoela njëri liwat langkoeng.”

„Noe matak kaoela dongkap ka dieu, rek nëda toeloeng pangroek-sakkeun, moegi-moegi masing boekti, oelah aja anoe kari.”

Tjaritana Sapi goemërang noe sakti njakrawati, noe gagah toeroenan ti bapa, ngadangoe saor ki nangkoda, goegoep ngawangsoel: „sampean oelah rek soesah manah, leutik pikiran; përkawis eta kaoela sakoeta pisan, sabab kaoela boga anak koekoetan, noe hidji ngaranna Sangkala boeat, sahidji deui ngaranna Poen boedoeg basoe.”

„Geus tangtoe beunang dipërih pati, sabab eta anak ëndog, tangtoe sami reudjeung pare, moal salah rarasaän.”

Ki nangkoda ngadangoe saor sakitoe, liwat langkoeng soeka manahna, nja manah sagëde goenoeng, rasaning leuih agoeng kasoelah aja noe noeloeng.

Tjaritana Sapi goemërang, noe gagah taja lawanna, nja sakti bawa ngadjadi.

Ladjoe njipta angin barat, nja barat sakalangkoeng, njorang leuweung matak keueung, noebroek kajoe pada roeboeh, nja imah tingdjarëngkang, nja boemi tingdjoempalik, kadoepak koe angin barat.

Di nagri roeksak sakalangkoeng, nja tangkal pare di darat di tjai paroenggël poetjoekna, gëring koe panjakit lolodok noe ngahakanan.

Katjaritakeun deui noe gagah taja lawanna, noe sakti bawa ngadjadi, noe djënëngan Sang dewa wënan¹⁾, gadoeh poetra ti impian.

Nja ngimpi djima'; mani ragrag ka boemi tiloe tetes, kadjadianana tiloe moerangkalih, noe sahidji ki Soelandjana djënënganana, noe kadoea ki Talimëndang, noe katiloe Talimëndir.

¹⁾ Dat is Dewa Goeroe.

Nja ki Soelandjana ngalahir ka raina: „hajoe, oerang mangkat ka nagri Pakoean, oerang noeloengan Nji poehatji.”

Tjaritana ki Soelandjana sĕdja noeloeng Nji poehatji.

Nja soemping ka tĕngah sawah, ningali pare roeksak kabina-bina, wĕlas manah; ladjĕng toeroen ka tĕngah sawah, diiring koe saderekna kabeh, nja pare diidĕk-idĕk.

Pare diidĕk, baridjil bilatoeng poetih sewoe kĕti, teu aja bilanganana.

Ki Soelandjana ladjoe njipta manoek tilil, nja manoek daratanganan reboe laksa, maratjokan bilatoeng poetih.

Manoek matjok paheula-heula, djiga atoh kabina-bina.

Manoek seubeuh, bilatoeng euweuh; pare lilir, kasakit leungit, moelia batan ti heula.

Katingali koe noe sakti, Sapi goemĕrang djĕnĕnganana, mikir sadjĕroning ati: kasakten aing hĕnteu nĕpi, pare roeboeh hoedang deui. Lamoen kieu mah matak kawiwirangan.

Nja ngomong sadjĕroning angĕn: kasakten aing moal meuli, gagah aing toeroenan ti bapa, nja bapa aing Sang Idjadjil lâ natoellah, noe sakti bawa ngadjadi. Ajeuna ki Soelandjana sia sakti, ati-ati aing rek njipta angin barat.

Lilana tiloe poĕ tiloe peuting angin datang ti madhab koelon, watĕkna hama poetih.

Datang deui ti madhab kaler angin koembang gĕde kalangkoeng, ngagoeroeh halimoenan, goenoeng roeboeh, tatangkalan rarĕbah, nja pare roeksak kabeh kadoepak koe angin barat.

Katjaritakeun deui ki Soelandjana.

Ningali pare roeksak kabina-bina, nja roeksak batan ti heula; nja ngidĕr-ngidĕr saloeur sawah; sawah tjai, sawah darat, nja ngidĕr bari poepoedjian.¹⁾

Nja moedji saidĕr sawah, nja moedji teu pĕgat-pĕgat.

Pare dipoedjian, moelia liwat langkoeng, pare gĕring tjalageur deui.

Katingali koe Sapi goemĕrang nja pare moelia deui, liwat langkoeng mamananana, era kabina-bina koe ki nangkoda.

Ladjoe njipta deui angin ti wetan, gĕdena teh sakalangkoeng.

Nja angin watĕkna teh hama beureum, angin timoer ngaranna; seuneu pabaoer djeung angin.

Leuih gantjang nja datangna.

¹⁾ De djangdjawokan, bezweringsformulieren, hier en elders worden weggelaten, zie daarvoor mijn Moending laja di koesoema, Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en V.-K., dl. XLIX; blz. 23.

Manoek pepeko anoe boga, nja manoek ngiringkeun angin, nja angin diiring seuneu ngéntab-ngéntab, nja gëde sakalangkoeng.

Katjaritakeun deui, dina tēpis wiring sampalan eurih aja manoek poejoeh eukeur njajang.

Ningali seuneu noe datang gëdena sakalangkoeng, nja poejoeh bikang gëgëroan ka salakina ki bēbēntje: „nja, aki, itoe inggis, seuneu gëde sakalangkoeng ngoentab-ngoentab. Aki, geura-geuat pëgatan, bisi ka-doeroek imah oerang, mantak paeh saänak-anak kabeh.”

Ki bēbēntje ngawangsoel: „nini bae, kaoela mah noenggoean anak bae di imah sabab loba barahala.”

Nini poejoeh toeloej leumpang ka wahangan tjai, teuteuleuman mandi baseuh; indit tas mandi meberkeun djangdjang, nja meber di toeng-toeng tēpis wiring. Meber djangdjang taja kamēlang nja teuneung taja kakeuëung.

Seuneu datang teu bisa kēbat, kahalangan koe djangdjang poejoeh, nja poejoeh sakti goemati ka salaki, noe matak taja seuneu, pareum disirēp koe poejoeh.

Lilana tiloe poë tiloe peuting, datang manoek pepeko noe ngiringkeun angin seuneu.

Njembah barina sidakēp, oendjoek saor: „kaoela nēda maäp, nēda hampoera, nēda ampoen, saoemoer-oemoer lampah kaoela moal deui; sēdja taloek saoemoer-oemoer, sēdja ngabadega bae.”

Katjaritakeun daoen pare di darat, di sawab tjai, tjara kadoeroek bae ngaranna hama beureum.

Katingali koe ki Soelandjana, ladjēng mikir sadjēroning manah: nja wēlas kabina-bina, ningali nji poehatji beureum daoen sarēng tangkal, oeroet keuna tjahja gēni, liwat langkoeng meureun panasna; nja beureum, meureun koe sabab gētih njatana, sabab karēsēban istri geus tangtoe asalna tandinganana.

Aing ajeuna adoena, sabab loembrah awewe djeung lalaki. Nji pohatji basana dikoeboer, eta masih keneh bakal, lamoen ajeuna meudjeuhna lakian, ajeuna nja aing adoena kalawan rarangan aing.

Parantos misaoer sadjēroning manah, ladjēng mangkat ka hoeloe wotan, diiringkeun koe saderekna kabeh.

Ladjoe ngaroembah raranganana, nja tjai pangoembahanana beureum datangna.

Parantos ngoembah, ladjēng maroelih.

Nja pare lilir dadak sakala moelia batan ti heula.

Katingali koe Sapi goemērang pare lilir, leungit kasakit, waloeja

batan ti heula, gadoeh pikir kawiwirangan. Misaoer sadjěroning kalboe: kasakten aing teu aja noe matih, mantak soesah kabina-bina.

Ladjoe njaoer ka anak poeloeng, noe djěněngan Sangkala boeat: „maneh dipoeloeng ti lěləmboet, dirawat ti boeboedak, ajeuna aing rek marentah. Ajeuna koedoe roeksakkeun pare di nagri Pakoean masing lěboer, oelah aja anoe kari masing leungit kabeh.”

Nja anak ngawangsoel pabaoer djeung napsoe: „noen, lěřs timbalan rama.”

Ladjoe mangkat, diiringkeun koe baladna, babi leuweung noe dibawa rewoe-ratoes baladna sakabeh.

Katjarita ki Soelandjana, noe sakti tjakrawati, geus oeninga bakal katangan babi di sawah di darat, koe sabab toeang rama, noe djěněngan Dewa wěnan, njoeroep bae ka ki Soelandjana.

Ladjoe mangkat, ngadjajak sangoe poě reudjeung tarasi beureum meunang meuleum; diboengkoes koe kararas tjaoe ěmas; dibawa ka hoeloe wotan barina moedji.

Katjarita babi teu daek ngangah, soegoetna kawas dikoentji ti sore datang ka isoek; kabeurangan toeloelj moelang.

Katjarita babi datang reboe laksa teu poegoeh gawe, oedar-iděr saloeur sawah, soengoet diboengkěm koe ki Soelandjana, nja pare saranggeuj teu aja noe kahakan.

Katingali koe Sapi goeměrang, babi datang teu poegoeh lakoe, boga manah malang-mingkoep, nja ati tjoemariptjip. Ladjoe njipta deui ngadatangkeun barahala, tikoes aranna; diitoeng ratoes noe geus poegoeh, reboelaksa noe geus aja ngaleut ngeunkeuj kasawahkeun, niat ngaroeksak pare di sawah.

Ditingali koe Soelandjana barahala sakitoe roana geus teu aja bilanganana, ladjoe angkat.

Nja angkat ka pasar balandja anoe boekti kahakanan, noe harga sapeser hěnteu nawar. Meunang babalandja, dianggo hadjat ka noe geus dikoeboer, nja eta ka iboe Pěrtiwi. ¹⁾

Ari rorodanana diboengkoes koe daoen tarate, diroeang di hoeloe wotan.

Parantos, rorodan hadjat diroeangkeun, katjarita barahala geus taja dajana, tinggal bangke tingdjarongkeng paraeh kabeh.

Katjaritakeun Sapi goeměrang ningali barahala tinggal bangke, nga-hoelěng ngarasa keueung, ngalimboeng djiga noe boeroeng.

¹⁾ Dit is niet in orde, doch alle mij bekende handschriften hebben dezelfde fout. Zie voor de bedoeling Hoofdstuk III.

Ladjoe njaoer deui ka anak koekoetan, noe ngaran Poen boedoeg basoe, barina ngalahir: „Boedoeg basoe, ajeuna geus mangsana, geura moelang tamba, diingoe koe aing ti leuleutik, dirawat ti boeboedak, ajeuna karoenja ka bapa.”

„Ajeuna bapa manggih wiwirang sakalangkoeng, kasakten bapa geus sisip; ajeuna, anak dipërih pati, sing goemati koedoe bela sing ënja-ënja. Oerang roeksakkeun pare di nagri Pakoea masing leungit, oelah aja anoe kari.”

Poen boedoeg basoe goegoep ngawangsoel, kadalon-dalon ngawalon: „rasana aing sakti moal aja noe nëpi, aing gagah teu aja lawanna.” „Noen, eukeur mah koering mikir sadjëroning ati, wëlas ningali rama. „Ajeuna simkoering parantos tampi timbalan rama sakitoe, soekoer koering sarewoe manah nampi piwarangan rama, sarëng noe matak simkoering soeka manah, koe sabab koering roemasa asal ëndog djeung nji poehatji, tatapi koering kasingsal, hënteu tjara nji poehatji.”

„Ari mimiti dipëlak, dikoekoesan, mimiti diboeat, disawenan, dihadé-hadé sarëng nganggo hadjat, nja sawen kaoeng hënteu tinggal, sakalangkoeng dipikaasih; diakoet, disigëran, didangdanan leuih geulis, sigërna ëmas, anoe aloes sakalangoeng tjara panganten.”

„Njèri koering liwat langkoeng, koering deukeut hënteu meunang, dipëgat koe noe toenggoe.”

Parantos Poen boedoeg basoe sasaoeran djeung ramana, dagdag-digdig, dagal-digil, sangkal-singkil.

„Aing sakti taja noe mahi, gagah aing taja lawanna.” Goera-giroe pahaoer djeung napsoe.

Ladjoe mangkat ka nagri Pakoean, diiring koe sagala balad koengkang, lëmbing, bolokotondo. Tingbalieur datang ti beh kidoel, tingborobot ti beh koelon, tingbërëbët ti beh kaler, datang koengkang ti beh wetan, kabawa koe angin barat, tjitjiptaän Sapi goemërang.

Tjaritana di nagri Pakoean; sadajana soesah manah liwat langkoeng ka-datangan angin barat ngagoeroeh datang ti loehoer, bawana sagala barahala, koengkang, lëmbing, bolokotondo, nja ragragna kana saloeur sawah.

Katjaritakeun noe ngalanglang sawah kabéh. Ningali pare teu aja boeahna, sakalangkoeng noe katingali taja lian ngan koengkang, lëmbing, bolokotondo noe djadi boeah, pare beak koe sapeuting.

Katjarita deui paraistri noe aja di boemi, los ka leuit, pare noe ditingali.

Nja pare ditingali geus teu aja eusina, pare gambrang tinggal tjangkang, istri mikir djëroning ati: sasari mah lain kieu.

Indit tjalik bari tjeurik, nja leumpang bari midangdam, sasambat ka indoeng ka bapa, soesah teuing pihroepeun pare di leuit teu aja eusi.

Kadangoe koe batoer salëmboer, tagiwoer istri pamëgët aroenggah ka leuit sabogana-sabogana, pada netelakeun; tetela pisan pare kosong tinggal tjangkang, saroea tjara di sawah; tagiwoer salëlëmboer, sasambat sanagara, tjeurik tjara noe wëwëling, nja indit tisoesoet tibanting, paraistri hilap ka samping.

Katjaritakeun ki Soelandjana; ningali di nagri roeksak sakalangkoeng, poegoeh moen pare di sawah, ladjëng mangkat. Nja angkat ka hoeloe wotan, djajakna djeroek mipis meunang ngariëus, nja di hoeloe wotan dirieus barina moedji.

Parantos moedji, koengkang, lëmbing, bolokotondo ragragan moeroeboet paeh kabeh, sahidji teu aja noe hiroep.

Noe sakti ladjëng mangkat, nja mangkat ka têngah sawah, neangan pare sahidji; nja pare dina dahan jaktos, sabab loembrah lobana lima geus tangtoe, sëri Pandawa noe sahidji, kadoeana sëri Manëngkoeng, katiloe sëri Papandawan, opat Sëri panganten, ngaranna noe kalima Sëri Sadana.

Geus tangtoe eta noe dipake mipit mitëmbëjan diboeat, prak di-koekoesan koe mënjan poetih, tjalikna ngadëp ngoelon, nja tjalik sidakëp sikoe, bari mëpët bajoe sarëng misaoer sadjëroning manah; taja lian noe katjatoer, ladjëng ngaos lalaoenan. Nja pare bari dioesapan, nja ngoekoes hënteu pëgat-pëgat.

Dadak sakala pare waloeja kabeh, pare di darat, pare di sawah; nja pare di leuit eusi deui.

Basana pare diroeksak koe barahala, tiloe djoemaäh lilana bërëkah.

Basana harita di nagri Pakoean, Banggawan Sangsëri anoe ka poengkoer roemawat pakoeboeran nji poehatji, sakalangkoeng boengah manahna, gadoeh majar kaoelan, rame sakalangkoeng; mantri, dëmang, kandoeroean, sadaja majar kaoelan, nja kaoel warna-warna tatabeuhan.

Teu ditjatoer roana.

Saeusining nagri ditabeuh kabeh, di dajauh, ajeuh-ajeuhan, nja nagri asa kaïndit, ngagoeroeh koe sora tatabeuhan.

Oerang lëmboer koekoempoelan, sadaja majar kaoelan, paraistri wara-wiri, popolah di oenggal imah, sëdja hadjat ka sadajana, nja hadjat sabab pare geus leungit kasakit, walajoe geus teu aja kasoelah.

Katjaritana Poen boedoeg basoe djeung Sangkala boeat ngareungeu di dajauh ajeuh-ajeuhan, di nagri sora kaïndit ngagoeroeh.

Katjatoer keur majar kaoelan, ramena sakalangkoeng, ladjoe mikir
sadjëroning ati: lamoen kieu, meureun aing paeh koe oerang Pakoean.

Ngadaweung mikakeuëung, ret ka kidoel, ret ka wetan, gëlëdëg
loempat, kaka djeung adi, heula pandeuri, ngadeuheusan ka ramana.

II

DE SOELANDJANASAGE.

'N verhaal van in den sawarga loka ¹⁾.

De heer groot in liefde ²⁾, Pandji Narada met name, bezit een jongeren broeder, Dewa Goeroe ³⁾ geheeten, die als opperwezen in den hoogsten hemel vertoeft ⁴⁾.

Laatstgenoemde sprak tot zijn ouderen broeder: „kakang mas ⁵⁾ Pandji Narada, voort moet gij aan alle mindere goden bevelen — en sla geen enkele der ondergeschikten over, broeder, — dat ik neuten ⁶⁾ verlang; allen moeten mijn begeer verwezenlijken.”

De verheven heer, de oudere broeder, aanvaardde de opdracht zijns jongeren broeders.

Dan vertrok hij en gelastte den onderhoorigen: „gijlieden moet het verlangen van uw heer vervullen, weest niet zorgeloos in het nakomen daarvan. Indien gijlieden den last verwaarloost, worden ulieden stellig handen en strot afgesneden en uwlieder hoofden tot onderstoppen van zijn woningstijlen aangewend.”

Alle mindere goden luisterden naar het bevel en verzochten den hoogen hun bereidwilligheid te betuigen onder inroeping van zijn zegen; er was er geen die achterbleef.

Thans verhalen wij van den verheven heer Dewa Anta ⁷⁾ wiens

¹⁾ Onder sawarga loka heeft men hier te verstaan de verdieping des hemels onder den hoogsten hemel gelegen, de laatste wordt aangeduid met *sawarga agoeng*.

²⁾ Aldus genoemd, wijl hij de bode van het opperwezen, Dewa Goeroe is.

³⁾ = Çiwa.

⁴⁾ Waar geen taalstudie wordt beoogd, is bij het overzetten van den tekst meer naar een gemakkelijk overzicht daarvan, dan naar een vertaling getracht.

⁵⁾ Vereerende aanspraak-titel.

⁶⁾ Dewa Goeroe verlangde nl. een paleis, Sinar martjapada te bouwen.

⁷⁾ De eidelooze wereldslang, die de aarde draagt.

gemoed ten zeerste verontrust werd wegens zijn groote gebrekkigheid als bezittend hij noch voeten, noch handen.

Toen hij den moeilijken last vernam, werd zijn vrees buitengemeen; hij gevoelde zich nog onthutster dan als stond hij in 't ongeluk te storten, zijn angst was grooter dan als dreigde een bamboespaan hem te ontvellen.

Weenend opstaande, ging hij huilend heen; drie tranen ontvloten zijn oogen.

Toen de verheven heer, de drager van de opdracht ¹⁾, zag dat deze drie tranen witte eieren werden, sprak hij tot den hoogen heer Dewa Anta: „inderdaad, bied deze eieren ten spoedigste den opperheer Dewa Goeroe aan.”

Dewa Anta verwijderde zich vlug, de eieren in den muil mededragend.

Onderweg ontmoette hij een gevlechten valk, die hem staande hield en hoogelijk vertoornd toesprak.

Dewa Anta gaf geen antwoord.

Ten tweede male toegesproken, bleef hij het wederwoord schuldig, ten derden male evenzeer, waarop de valk zich met groote woede op Dewa Anta stortte.

De reden van diens zwijgen was de vrees, dat de eieren hem zouden ontvallen.

Zeër ontstemd bleef de valk sprakeloos; dan Dewa Anta vragend, sloeg hij hem met den klauw, en vloog daarop heen, hem een slag op den schedel gevend. Een der eieren ontviel hem en rolde naar de overzijde. Dewa Anta vlood; hij snelde naar het vlakke veld.

De valk joeg hem na en haalde hem weer in.

Andermaal een slag op het hoofd ontvangend, ontglipte Dewa Anta het tweede ei, zoodat hem er nog slechts één restte.

Nu verhalen wij van hetgeen uit de neergevallen eieren ontstond.

Dat hetwelk naar de overzijde gerold was, werd een half wilde, half tamme ever speurend naar zijn moeder om gezoogd te worden; Sangkala boeat ²⁾ heette dit wezen.

Datgene, later op het vlakke veld neergekomen, gaf het aanzijn aan een tweeslachtig schepsel, een varken met een hondskop, Boedoeg basoe ³⁾ met name; hij zocht zijn moeder, doch vond haar niet.

¹⁾ Pandji Narada.

²⁾ In vertaling ongeveer Oogstverderver.

³⁾ Basoe, ten rechte *asoe* hond, kreeg de *b* om met *boedoeg*, scrofuloze, te allitereeren; de naam beteekent dus: scrofuleuze hond.

Er wordt nu verhaald dat Sang Idjadjil lânatoellah ¹⁾, op die vlakte zijn water loosde.

Dit water werd aangetroffen door een dolende koe, welke het oplikte.

Niet lang daarna wierp zij en haar jong was een stierkalf, ongemeen krachtig van statuur, dapper zonder weerga en met wondermacht, volkomen gelijk aan die zijns vaders, begaafd. Het heette Sapi goemërang ²⁾; alle beesten aanvaardden hem als hun meester, en Boedoeg basoe mitsgaders Sangkala boeat nam hij tot zoons aan.

Wij verhalen van Dewa Anta, die zijn opwachting bij Dewa Goeroe maakte.

De opperheer vroeg hem: „wel, Dewa Anta, waar is hetgeen wij verlangden? Hebt gij de opdracht niet aanvaard?”

„Met uw verlof, heer,” sprak Dewa Anta, „’t is niet wijl ik uw last niet op mij nam, ik kon dezen met betrekking tot de door u verlangde neuten niet uitvoeren. Alle ondergeschikten hebben dezen ter harte genomen behoudens ik, als zijnde ik daartoe te gebrekkig. Ik heb geen voeten, ik heb geen handen, ik kan geen bijl hanteeren, noch een zaag.”

„Mijn onvermogen is groot, daar ik slechts een mond heb. Zelfs al ware ik om neuten rondgegaan ter afbedeling daarvan, en gesteld men had ze mij gegeven, dan zou ik ze nog niet hebben kunnen torsen, daar ik geen schouders heb en evenmin voeten.”

„Ik was deswegen ten zeerste verdrietig en mijn oogen ontrolden drie tranen, welke de gedaante van witte eieren aannamen; welke naar u door mij werden toegebracht. Onderweg werd ik aangehouden door een gevleken valk, die mij driemaal toesprak. Ik antwoordde niet uit vrees dat de eieren zouden vallen.”

„De valk werd boos en sloeg mij in ’t gelaat; een ei sprong weg en rolde naar den overkant.”

„Ik spoedde mij naar het vlakke veld, de valk zette mij na.”

„Ingehaald, krabde hij mij in de oogen; weer een ei rolde weg, zoodat dit eene, hetwelk ik u aanbied, slechts overbleef.”

De opperheer Dewa Goeroe hernam: „wel, Dewa Anta, neem dit ei weer mede ter uitbroeding door u; als het uitgekomen is, breng dan hetgeen er uit voortkwam hier terug.”

Dewa Anta ging het ei uitbroeden.

¹⁾ De Antichrist.

²⁾ Grommend rund in overzetting.

Na verloop van tijd barstte het open en kwam er een beeldschoon meisje uit te voorschijn.

Dies ging Dewa Anta andermaal zijn opwachting bij Dewa Goeroe maken.

„Oorlof, dat ik voor u verschijn, is ter aanbieding van dit uit het ei ontstane wicht.”

De heer aanvaardde het meisje.

Dan ontbood hij zijn ouderen broeder en zeide: „kakang mas Pandji Narada, hoe zullen wij dit kind grootbrengen?”

De oudere broeder antwoordde: „heel gemakkelijk, ik zal op de Dewi ¹⁾, uw gemalinne, het *pantjër isim* ²⁾ toepassen om haar zogvloed op te wekken.”

Haar borsten werden tweemaal *gepantjërd* en druppelsgewijs kwam de melk naar buiten.

Het kindje groeide zeer voorspoedig gevoed door de *pantjër isim* melk.

Daar het meisje geen naam had, noemde men het Nji dewi poehatji ³⁾.

Ten zeerste werd zij bemind door Dewa Goeroe.

Weer tot Dewa Anta het woord richtend, zeide hij: „keer maar huiswaarts, het kind heb ik aangenomen.”

Dewa Anta vertrok naar zijn woning in groote pijn als het gevolg van des valks vervolgen.

Dewi Oema heeft bereids de verzorging van Nji dewi poehatji op zich genomen.

Groote vreugde heerschte in Dewa Goeroe's hart bij 't zien van het mooie meisje, stralend gelijk de volle maan, met wangen bleekgeel als een *doerenpart* en zonder gelijke.

Het opperwezen, in macht zonder evenknie en alvermogend, werd onrustig en beangst te moede. Aanschouwend de maagdelijke Dewi, vreesde hij haar te zullen huwen.

Trouwde hij haar, dan schond hij echter de wetten des bloeds, zijnde de Dewi door zijn gemalinne van jongs af gevoed.

De onversaagde overlegde.

Dan vertrok hij en ging naar den hemel ⁴⁾.

¹⁾ Dewi Oema of Parwati, Dewa Goeroe's gemalin.

²⁾ Zie voor deze bezwering mijn Moending laja di koesoema, o. c. bldz. 20, noot 1. Zij behoort hier echter niet thuis, bedoeld is het zacht doch herhaaldelijk bekloppen der borsten, *ditinggoer*, hetgeen nog, en naar men zegt als afdoend middel om den zogvloed op te wekken, in de *kampoeng* wordt toegepast.

³⁾ Meijuffrouw godin, vrouwe essens, nl. der gewassen.

⁴⁾ Bedoeld is hier de hemel (*sorga*), door Allah Adam en Eva tot verblijf aangewezen.

Van zijn tocht wordt niet gerept.

Hij is er aangekomen, en nam van daar mede de paradijsvrucht ¹⁾ om deze door Nji dewi poehatji te doen eten.

De Dewi at de vrucht zoo bijzonder lekker van smaak.

Sedert was haar de lust tot zuigen vergaan en zij kreet; aangespoord tot eten, weigerde zij voedsel en drank; dag en nacht weende zij maar.

Een tweede paradijsvrucht was er niet.

Ongeneeslijk was haar kwaal, geen middel hielp daartegen.

Toen haar tijd gekomen was, overleed Nji dewi poehatji.

Zoodra de opperheer Dewa Goeroe gewaar werd dat zijn dochter verscheiden was, sprak hij: „o geluk, die zaak zal mij geen zorg meer baren, want nu zij dood is, wordt mijn onrust van mij afgewenteld, de overledene krijg ik niet, ik werd van haar gescheiden door haar sterven.”

Vervolgens ontbood hij den eerwaarden heer Sangsëri en zeide tot hem: „oude, behandel deze doode naar behooren ²⁾, verzorg zoo goed mogelijk het stoffelijke overschot van Nji dewi poehatji.”

Sangsëri behandelde het naar den eisch, vervulde het ritueel voor de overledenen, en begroef het.

Daarop beval Dewa Goeroe verder: „oude, houd het graf van Nji dewi poehatji goed in orde, verzorg het naar 't behoort; er ontkieme geen grasspriet op; dagelijks zult gij het reinigen, blijf niet in gebreke.”

En nu verhaalt men, dat terwijl de eerwaarde Sangsëri het graf van Nji dewi poehatji schoon hield, zich daaruit manifesteerde een kokospalm; deze ontstond uit de plaats waar het hoofd gelegen was, en droeg veelsoortige vruchten.

Op de plek waar zich de oogen bevonden, ontsproot uit het rechteroog één rijstaar met verschillende korrels; het waren zwarte met gelijk gekleurde haren, er waren kale, er waren er met lange, verschillend getinte haren en rood en wit van korrel.

Uit het linkeroog ontkiemde de roode rijst, met roode korrels en ongelijk gekleurde haren.

De rijstsoort genaamd kleefrijst kwam voort uit het hart als één aar met korrels en haren van diverse kleuren.

¹⁾ Groeiend aan den boom des eeuwigen levens in den sorga, wiens vruchten Allah Adam en Eva verbood te eten.

²⁾ Volgens Moslimsch voorschrift.

Daar waar de rechterdij gelegen was, ontkiemde de *tjoetjoek*-bamboe en uit de linkerdij de *těměn*-bamboe en de *haoer-geulis*, zoo ook uit de linkerkuit de *awi-tali* en uit de rechter de *awi-těměn*.

De aderen werden veelsoortige slingerplanten en de haren alle grassoorten des aardrijks.

Mitsgaders uit de schaamdeelen kwam voort de suikerpalm in twee variëteiten, één groote en één kleine.

Toen al deze planten ontstaan waren, ging Banggawan Sangsəri tot Dewa Goeroe en meldde hem dat zeer veel uit het graf was voortgekomen.

Daarop gelastte Dewa Goeroe hem: „breng alles dadelijk hier, oude, en laat niets achter. Thans dient gij dit plantmateriaal Praboe Siliwangi in de stad Pakoean te gaan aanbieden.”

„En verder, oude, moet hem den aard van het planten duidelijk gemaakt worden, deze brief behelst de voorschriften daartoe en moet gij hem gaan overhandigen.”

Sangsəri aanvaardde de opdracht van Dewa Goeroe.

Hij maakte de *sěmbah* en zeide: „goed heer, den lastbrief zal ik brengen, en vertrekkend deze dragen met beide handen; met een hoofdhaar bind ik het bevel des heeren vast; ik zal er goed voor zorgen, en eerbiedig u dienen.”

Dan ging hij snel heen.

Aangekomen in de stad Pakoean, zette hij zich in de ontvangzaal en verzocht den *kaliwon*¹⁾ te spreken; deze nam den brief aan zijn vorst gericht in ontvangst.

Daarop ging hij zijn opwachting bij Praboe Siliwangi maken.

„Met uw verlof,” zeide hij, „de reden, die mij voor u doet verschijnen, is deze brief, een gift van het opperwezen, den hoogen heer Dewa Goeroe.”

De koning nam den brief aan en las hem.

Dus luidde de inhoud:

Brief: De inhoud van dezen brief is bestemd door den schrijver om te komen tot Praboe Siliwangi in de stad Pakoean.

Aanvang van den brief. Ten eerste zenden wij bijgaand zaad. Dit moet zorgvuldig geplant worden het gansche volk ten zegen,

¹⁾ Hofbeambte belast met de ontvangst van vreemdelingen.

niemand uitgezonderd, want hetgeen tot verdeeling gegeven wordt, is de maagdelijke schikgodin, de heilige Sëri.

Het moet geplant worden in het water, op het land en op goed gezuiverde stevig, omheinde plaatsen.

En men zaaie het witte bij het witte en het roode bij het roode; het worde niet vermengd.

Verder late men het kweken van *tarigoe*¹⁾, *gandoem*²⁾ en *koenjit*³⁾ na, want een en ander is noch verkwikkend, noch smakelijk en evenmin voedzaam.

Toen hij den brief gelezen had, schreef de vorst van Pakoean een antwoord.

Dit luidde als volgt.

Brief: De inhoud van dezen brief ter aanbieding aan het opperwezen Dewa Goeroe, den grooten goedertierenen in den hemel en vorst over het heelal der vreugde.

Opperste heer, de zaden door u geschonken tot een hoeveelheid van drie aren heb ik ontvangen, uw last zal ik uitvoeren; duizendvoudig dank, heer, voor uw gunstbewijs.

Banggawan Sangsëri ontving den brief ter bezorging.

Nu verhalen wij iets anders, nl. van de gemalinnen van Praboe Siliwangi.

Hij bezat er zeer velen, te weten drie vijfentwintigtallen plus een.

Deze laatste was geen sterveling; ten rechte was zij Nji Mas Dewi Nawang santoen, feitelijk een hemelsche jonkvrouw, die bestemd was tot bereiding van de rijst; zij had geen wedergade.

Thans wordt verder verteld, dat Praboe Siliwangi, tot zijn rijksbestierder Djajasantana zeide: „heer rijksbestierder, verzamel voort gansch het volk, hoog noch laag mag achterblijven.”

„Goed, heer, is uw last daarmede geëindigd?”

¹⁾ *Secale cereale* L.

²⁾ *Idem*.

³⁾ *Pennisetum longistylum* Hochot.

De rijksbestierder ging naar de audiëntiezaal.

Dan sloeg hij het groote bekken; de schal klinkend tot in de nederzettingen, deed de menschen in opschudding komen en van heinde en ver stroomden zij naar 't paleis.

Ontelbaar was hun aantal; gelijk mieren die over steenen krioelen, kwamen zij opzetten.

Toeměnggoeng's, dēmang's, kandoeroean's en ngabehi's, allen zonder onderscheid van rang of stand, verzamelden zich ter audiëntie.

Dan sprak Praboe Siliwangi tot zijn rijksbestierder: „heer rijksbestierder, het geschenk van den verheven Dewa Goeroe, het zaad, moet geplant worden tot ontwikkelen gelijk deze rijst ten getale van drie aren, thans moet door alle inwoners van Pakoean uitgezaaid worden.”

„Men plante haar in het water en op drogen grond en de plantvelden moet goed schoongemaakt en terdege omheind worden.”

„En het zaad vermenge men niet; wit blijve bij wit, rood bij rood.”

„De te verdeelen rijst geeft gij uit, ieder ontvangte één trosje.”

Metterdaad was het aantal daarvan niet voldoende.

Daarop keerde het volk huiswaarts en trok met luid gedruis naar de dorpen.

Van hun tocht wordt niet gesproken.

Er wordt verhaald van de grondbewerkers.

Op droge zoowel als op bevroede velden plantten allen.

Ieder enkelvoudig rijsttakje gaf vier planten.

Toen deze geoogst waren, plantte men deze wederom.

De opbrengst daarvan was tweehonderd planten; sedert dien vermenigvuldigde zich het gewas tot aller voldoening en het volk in de stad Pakoean werd buitengemeen rijk.

De ministers en bestuurshoofden gingen den koning daarvan bericht doen, zeggend: „heer, uw onderhoorigen doen u ter zake van de rijst kond, dat deze zich zoodanig vermeerderd heeft, dat zij ontelbaar is.”

Hierop antwoordde de vorst: „eet hetgeen Nji Dewi Majang sasih ¹⁾ tot gekookte rijst bereidt, allen moeten onderricht in de kookkunst bij haar nemen en de vrouwen moeten haar bekwaamheid aanleeren.”

Zoo deden zij,

Nu vertellen wij van de Dewi.

Ten tijde dat zij rijst kookte, gebruikte zij slechts één aar en de rijst werd noch gestampt noch gewasschen; toch was deze gebonden,

¹⁾ Dezelfde als de te voren genoemde Nji Mas Dewi Nawang santoen.

goed slikbaar en bovendien kostelijk van smaak; honderd menschen konden de hoeveelheid daarvan niet verstuwen.

Naar 't voorbeeld der Dewi kookte ieder slechts één rijstaar; alle vrouwen zonder uitzondering deden aldus.

Dan verhalen we dat de Dewi tegen haar heer en meester zeide: „grootmachtige, met uw verlof, wil mij genadiglijk aanhooren, dat toch vooral niet, heer, gij het uw vrouw bij haar keukenbezigheden lastig maakt ¹⁾, want overtreedt gij dit mijn gebod, dan scheiden wij onvoorwaardelijk.”

Praboe Siliwangi verzekerde: „mevrouw, uw oudere broeder zal den arbeid zijner gade niet storen.”

Derhalve werden *gandoem*, *koenjit* en *tarigoe* niet meer gekweekt en aan hun lot overgelaten, het land was welvarend, kleeding en voedsel waren er goedkoop wijl er rijst was de gave van Dewa Goeroe; zoo was het boven andere landen vermaard.

De verheven heer sprak tot den eerwaarden Sëmar: „oude, gij moet de rijst op de sawahs gaan verzorgen; neem al uw kinderen mede, oude, en laat er geen achterblijven; de rijst moet zorgvuldig worden opgepast.”

Wij verhalen van den eerwaarden Sëmar, die met al zijn zoons naarstig zorgde.

Dag noch nacht gunden zij zich rust en gingen al maar rond de sawahs.

Er wordt weder vermeld dat de liefdevolle heer, Pandji Narada, met zijn kroeder raadpleegde.

„Men zegt”, zeide hij, „dat in het land Pakoean Vrouwe essens van Dewi Sëri prachtig is gedijd, dat het volk er buitengemeen rijk is, dat de rijstschuren er vol zijn en de rijst er overvloedig is.”

De hooge heer Dewa Goeroe antwoordde zijn broeder Pandji Narada: „oudere broeder, thans verwisselen wij van gedaante en nemen wij de gestalte van witte rijstdiefjes aan.”

Men zegt dat de hooge heer Dewa Goerae en zijn oudere broeder bereids van gedaante veranderd zijn en witte rijstdiefjes werden; het witte rijstdiefje (Dewa Goeroe) was de koning der vogels.

Daarop vertrokken zij, gevolgd door al het gevogelte, naar het land Pakoean.

¹⁾ Bedoeld is: zich niet aan potkijkerij schuldig te maken. Een man, die zulks doet wordt *lalaks tjoeper* gescholden, want ook in de Pasoendan geldt, gelijk ten onzent: „een pottenkijker of Janhen is 't naaste voorwerp dat ik ken”

Ziende dat de rijst reeds pluimen had (in bloei stond) en welig opgeschoten was, zetten zij zich op de rijsthalmen.

De eerwaarde Sěmar, juist aan 't eten, werd in hooge mate ongerust, toen hij de rijstdiefjes in de rijst gewaar werd, en verzamelde deswege zijn zonen tot overleg.

„Op jongens”, gebod hij, „haalt lijm; wij lijmen die vogels.

Toen het witte rijstdiefje dit hoorde, was het buitengemeen verheugd; de vogels de woorden van den eerwaarden Sěmar vernemend, gingen op een *kaeng* zitten.

Dit bracht den eerwaarden Sěmar buiten zichzelf.

Hij verjoeg hen, zij wilden niet wijken; opgejaagd wilden zij niet heengaan.

Dan verhuisden zij naar de tapbare bloeiwijze van den suikerpalm, die heen- en weder geslingerd werd door de af- en aanvliegende rijstvogels, dus Sěmar tergend.

Zoodra de vogels er op gingen zitten, joeg hij ze weer weg, slaande naar hen met een houten hamer; eerst toen hij zeer hard sloeg, vlogen ze weg; waarheen wordt niet verteld.

Wel dat de bloemsteel spleet, en dat uit den bloemstengel rijkelijk vocht vloeide.

Aangezien het al laat op den dag was en Sěmar grooten dorst had, dronk hij dit vocht; het smaakte onvergelijklijk zoet.

Zijn zoons vroegen: „vader, hoe smaakt het palmsap?”

„Uiterst bitter, jongens,” antwoordde hij.

Ook met hun drieën konden zij het van de warmte niet harden; zij ontrukten het sap aan hun vader, dronken en bevonden het zeer lekker.

Daarop zaten zij naar 's lands wijs met hun vader in gemeen overleg neder.

En zij zeiden: „vader, deze palmsoort zullen wij bewaken, zijn tapsteel bekloppen en geklopt heen- en weder schommelen, dus dezen doende ombuigen, dwingen wij hem zijn vocht af te geven, en te druppelen gelijk daareven, opdat hij, zoo dit zonder fout wordt toegepast, voordeel afwerpt. En ieder die verlangt den rijstoogst te beginnen, verzuime niet daarbij *kaoeng*-bladeren te nemen ¹⁾, daar de *kaoeng* is voortgekomen uit Nji poehatji Sangiang Sěri”.

Nu spreken wij weer van het land Kalboe.

¹⁾ Dit slaat op het vervaardigen van de poepoehoenan, een vlag van zeven soorten van bladeren, die vóór de snit aanvangt, wordt opgesteld.

Daarin woonde een weergaloos rijke koopman, Dëmpoe awang met name, en een trotschaard; hij vernam weldra, dat men in Pakoean buitengewoon vermogend was en dat men er goedkoop en in overvloed leefde wegens de zegeningen van Nji poehatji Sangiang Sëri.

Niets ontbrak er, de schuren waren vol en er was overvloed van rijst. Dies wrokte hij en verlangde naar Pakoean te gaan.

Wijl zijn rijkdom zonder weerga was, wilde hij die stad gaan bezoeken.

Van zijn reis wordt niet verhaald; wij vertellen alleen dat hij er aangekomen is.

Hij begaf zich naar de groote audientiezaal, medenemend driehonderd realen om rijst te koopen, en meldde zich bij den dienstdoenden *kaliwon*.

„Wel, heerschap“, sprak deze hem aan, „van waar zijt gij afkomstig en hoe luidt uw naam, wat voert u naar onze veste, wil mij dit in trouwe mededeelen?“

De koopman antwoordde: „met uw verlof, mijn naam is Dëmpoe awang en mijn verblijf is in de stad Kalboe. Ik verlang toegelaten te worden tot den verheven vorst Praboe Siliwangi, wellicht weet Z. M. reeds, dat ik voornemens ben om rijst te koopen.“

Daarop ging hij gevolgd door den *kaliwon* zijne opwachting bij den koning maken; hij bracht, het bevel tot binnenkomen bejaënd, dezen de *sëmbah* en zette zich.

Dan sprak de koning hem aan en vroeg; „eerwaarde koopman, welk begeer voert u hierheen?“

„Majesteit“, hervatte hij, „de aanleiding tot mijn bezoek is, dat ik uwer majesteit wensch mede te deelen, dat ik van reizigers vernam van uw rijkdom en den onvergelykelijken luister van uw stad, die alles overtreft. Nu wilde ik, wellicht is het uwer majesteit bekend, voor driehonderd realen rijst koopen.“

De vorst antwoordde den koopman: „inderdaad hebben wij hier overvloed van rijst, doch deze behoort niet aan ons. De bezitter ervan is de hooge heer Dewa Goeroe in den oppersten hemel, ons is zij slechts toevertrouwd.“

„Bovendien zond de eigenaar Dewa Goeroe, Ki Sëmar om de rijst op de sawahs zoowel als op de droge velden te schouwen en na te gaan of men deze met voldoende zorg behandelde.“

Toen de koning dus gesprokeh nad en de koopman hem dit had hooren zeggen, maakte zich groote wrevel van hem meester; nochtans gaf hij daarvan geen blijk.

Dan antwoordde hij: „uw antwoord, heer, is duidelijk, het zij zoo; klaar was u straks wellicht dat ik verlangde te koopen en niet begiftigd te worden, noch met geweld wenschte te nemen.”

„Zoo gij uitgesproken hebt, verzoek ik mij terug te mogen trekken.”

De koopman verwijderde zich met onbekende bestemming, zijn geld medenemend. Hij liep dorp in dorp uit om iemand te zoeken, die hem wellicht zou willen helpen.

Wij verhalen thans weer van Sapi goemërang, den zoon van Sang Idjadjil en buitengemeen dapper, dat hij rondwandeland den koopman ontmoette.

Hij vroeg den koopman; „wat is het doel uwer reis?”

Deze antwoordde: „herwaarts te gaan om u op te zoeken, wellicht hebt gij deernis met mij en wilt gij mij helpen om de rijst in Pakoean te vernietigen, zóó, dat deze geheel verdwijnt, daar ik ten zeerste verstoord ben op Praboe Siliwangi.”

„Ik wilde rijst koopen, dit gedoogde hij niet; hij luisterde niet naar mijn woorden en zeide: „de rijst behoort niet aan mij”, deswegen heb ik grootelijks verdriet.”

„Zoo is het dat ik hier kwam om hulp tot vernielen van de rijst; moge dit in vervulling gaan en daarvan niets overblijven.”

Toen Sapi goemërang, begaafd met het bovennatuurlijk vermogen eens wereldheerschers en met van zijn vader geërfde onversaagdheid, den koopman aldus hoorde spreken, antwoordde hij haastig: „wees niet bezorgd en laat u niet ter neder slaan, dit is juist iets voor mij, dewijl ik twee aangenomen zoons heb, de een genaamd Sangkala boeat en de andere Poen boedoeg basoe.”

„Zekerlijk zullen zij dit volbrengen, omdat zij, gelijkgeboortig zijn met de rijst, als uit eieren voortgekomen, en er dus geen kwaad in zien.”

De koopman was uitermate verheugd, toen hij dit vernam, wijl daardoor de zorg van hem afgewenteld werd.

Nu verhalen wij van Sapi goemërang wiens dapperheid onweersaanbaar was en met bovennatuurlijke macht begaafd.

Sapi goemërang deed door gedachtensamentrekking een westerstorm ontstaan, die de wouden ontvolkte, de boomen ontwortelde, de woningen overhoop wierp en de huizen onder zijn stooten nedersmaakte.

In het land heerschte de grootste wanorde en van de rijst op de sawahs en de droge velden werden de toppen afgebroken en de stompen werden aangetast door *lolodok*-wormpjes, die deze wegvraten.

Nu vertellen wij weder van den alvermogenden Dewa Goeroe, dat hij zoons bezat uit een droomgezicht.

Hij droomde namelijk dat hij den bijslaap uitoefende; zijn sperma viel op aarde in drie druppels, die drie jongelingen werden onderscheidenlijk Soelandjana, Talimëndang en Talimëndir geheeten.

Soelandjana zeide tot zijn jongere broeders: „op, wij gaan naar Pakoean en staan Nji poehatji (de rijst) bij.”

Volgenderwijs deed hij dit.

Te midden der sawahs gekomen en ziende dat de rijst ten zeerste geleden had, beving hem groot medelijden; dan ging hij met zijn broers het veld in en trapte op de planten.

Een ontelbare menigte maden kwam uit de vertreden stengels te voorschijn.

Daarop formeerde hij door middel van zijn geest *tilil*-vogels ten getale van duizend tienduizenden om de maden op te pikken.

De vogels pikten om strijd als gold het een vermaak, en toen zij verzadigd waren, was er geen wormpje meer over; de rijst overkwam de plaag en was weelderiger dan te voren.

Toen de wondermachtige Sapi goemërang dit zag, zeide hij bij zich zelf, mijn vermogen heeft gefaald, de neergeslagen rijst staat weer overeind, dit is toch beschamend.

En verder: mijn hoogere macht is niet veil, mijn kracht gewerd mij van mijn vader Sang Idjadjil lânatoellah, den weergalooze; welaan, Soelandjana, jij bent machtig, opgepast thans, ik zal een nieuwen westers storm doen ontstaan.

Drie etmalen woei de wind uit het westen, medebrengend de *hama poetih*¹⁾.

Dan kwam een brommende storm uit het noorden, donder en mist medevoerend, de bergen stortten in, de boomen omver en de rijst werd vernield en door den westenwind gelegerd.

Soelandjana ziende dat de rijst nog erger gehavend was dan voorheen, ging al bezweringsformulieren prevelend de velden omschrijven. Zonder ophouden zette hij dit voort; de bezworen rijst richtte zich weer op en herstelde.

Sapi goemërang dit ziende, ergerde zich hevig en schaamde zich geducht voor den koopman.

Daarom deed hij wind uit het oosten komen met groote kracht; hij voerde de *hama beureum*²⁾ aan, was oostewind genaamd en bracht vuur met wind dooreen.

^{1, 2)} De bekende rijstziekten.

Met verschrikkelijke vaart kwam hij aan.

Pepeko-vogels ¹⁾ voerde hij mede, gaande achter een wind en deze werden gevolgd door een hevig laaienden brand.

Onderwijl nestelde aan den zoom van een *eurih*-veld een *poejoeh*-paar ²⁾.

Toen het het hevige vuur zag naderen, riep het wijfje tot het mannetje: „oudje, ik ben bang voor den geweldigen gloed. Gauw, oudje, houdt hem tegen, anders verbrand ons nest en sterven al onze jongen.”

't Mannetje antwoordde: „doe gij dat maar, wijfje, ik blijf op de kinderen passen, omdat er zooveel wild gedierte is.”

Daarop ging het wijfje naar een rivier en dook herhaaldelijk daarin onder; kletsnat keerde zij terug en spreidde haar vleugels over den graskant uit. Dus deed zij onbezorgd en onverschrokken.

Het vuur kon niet verder; het werd tegen gehouden door de vlerken der *poejoeh*, die bovennatuurlijk vermogen had en haar man trouw bijstond; het vuur was er, door de *poejoeh* gedoofd en gebluscht, niet meer.

Drie dagen later kwamen de *pepeko*'s, die den vurigen wind gevolgd waren, bij de *poejoeh*.

Eerbiedig groetend, spraken zij met over de borst gekruiste armen: „wij vragen verschooning en vergiffenis, nimmer zoo lang wij leven zullen wij zoo iets weder doen, wij onderwerpen ons voor altoos en wenschen uw dienaren te worden.”

Intusschen waren de bladeren der rijsthalmen gezengd en rood van kleur geworden, hetgeen *hama beureum* heet.

Soelandjana zulks gewaar wordend, had groote deernis met de geschroeide bladeren en geblakerde halmen van Nji poehatji; de hitte was dan ook buitengemeen geweest en de roode kleur geleeek hem overeen te komen met die van de maandstonden eener vrouw ³⁾.

Deswegen zeide hij in zich zelf, thans zal ik haar bekennen, omdat bij een vrouw een man behoort. Als kind werd Nji poehatji in het graf gelegd, zoo zij nu huwbaar is, zullen wij onze schaamdeelen zich met elkaar laten meten.

Na deze overweging ging hij naar de plaats waar het water op de sawah komt, gevolgd door zijn broeders.

Daar wieschen zij zich de schaamdeelen, en het water der waschplaats werd rood gekleurd.

¹⁾ De vechtkwartel.

²⁾ Staartlooze kwartel.

³⁾ Zie Inleiding.

Dan keerden zij terug.

Onmiddellijk herleefde de rijst krachtiger dan weleer.

Toen Sapi goemërang bespeurde, dat de rijst weder volmaakt gezond was geworden, ergerde hij zich, zeggend bij zich zelf: ik ben in groote verlegenheid, daar mijn macht niets vermocht.

Dan sprak hij tot zijn aangenomen zoon, den vroeger genoemden Sangkala boeat, en zeide tot hem: „ik heb je in je prille jeugd aangenomen en van jongs af groot gebracht, nu zal ik je een opdracht geven. Thans moet je de rijst in Pakoean verwoesten, zoodanig dat er niets van overblijft.”

De zoon antwoordde met toorn: „goed, vader.”

Vervolgens ging hij daartoe heen, gevolgd door al zijn onderhorigen, wilde zwijnen honderdduizenden in aantal.

Doch de grootmachtige Soelandjana wist bereids, dat de wilde zwijnen de rijst zouden bezoeken, doordat zijn vader, Dewa Goeroe zich in hem manifesteerde.

Hij ging naar de sawah's medenemend gekookte rijst van den vorigen dag en roode, geroosterde *tarasi*, een en ander gewikkeld in droog blad van de *pisang mas*, en legde dit bij den waterinlaat neder, al bezwerend.

Daardoor konden de zwijnen den muil niet meer openen, de bek was hun als met een slot gesloten van den avond tot den morgen; toen het dag geworden was, trokken zij terug.

De varkens, zegt men, kwamen bij duizend tienduizendtallen, maar voor niets liepen zij om de sawah's, daar hun muilen door Soelandjana gesloten waren en geen halm werd opgevreten.

Verstoord zag Sapi goemërang dit aan en in arre moede formeerde hij honderd duizenden muizen, die in gelederen naar de sawah's op-trokken om deze te vernielen.

Zoodra Soelandjana dit ontelbare heir zag aankomen, ging hij naar de *pasar* om spijzen te koopen en dong geen halven cent af ¹⁾. Zijn inkoopen gedaan hebbend, bereidde hij daarvan een offermaal ten behoeve van die reeds in het graf lag, te weten moeder Përtiwi ²⁾.

Het overschot pakte hij in een lotusblad en begroef dit bij den waterinlaat.

¹⁾ Wanneer men inkoopt voor een offermaal ten behoeve der dooden of tot andere doeleinden, mag men niet loven en bieden, doch moet men betalen hetgeen gevraagd wordt.

²⁾ Te lezen Nji pochatji.

Zoodra dit geschied was, verloren de muizen hun kracht en als lijken lagen zij overal verspreid neder.

Sapi goemërang, dit ziende, peinsde; hij voelde zich verlaten en was als verdwaasd.

Hij ontbood zijn aangenomen zoon Poen boedoeg basoe thans en zeide: „Boedoeg basoe, nu is het oogenblik daar om mij te vergelden de zorgen die ik van kindsbeen af aan je besteed heb, thans moet je deernis met mij hebben.”

„Ik ben grootelijks beschaamd, wijl mijn bovennatuurlijke macht is uitgeput; toe, mijn jongen, ik smeeek je er om, je moet mij met hart en ziel helpen. Wij vernielen de rijst in Pakoean en wel zoo dat daarvan niets overblijft.”

Poen Boedoeg basoe antwoordde fluks, door hevigen toorn vervoerd: „ik meen dat ik onweerstaanbaar ben, en vaders smart ziende, ben ik u duizendmaal dankbaar voor dien last, ook wijl ik zelf, als één van oorsprong uit een ei met Nji poehatji, toch gansch anders ben dan zij.”

„Als men begint te planten, wordt er voor haar wierook gebrand, bij den aanvang van den oogst worden er versierselen te harer eer aangebracht, men maakt alles in orde, houdt offermalen, maakt tooisels van suikerpalmblad, alles vóór haar en men bewijst haar liefde, draagt haar binnen, tooit haar met bloemen, kleedt haar schitterend en de prachtige hoofdband is een bruidskroon gelijk.”

„Begeef ik mij tot haar, dan wordt ik teruggewezen door de wakers, dit verdriet mij.”

Nadat Poen Boedoeg basoe aldus met zijn vader gesproken had; maakte hij zich vaardig en zeide: „mijn macht is onovertroffen, mijn dapperheid kent geen weerstand.

Hij vertrok naar Pakoean, gevolgd door een leger van stinkvlinders, stinktorren en *bolokotondo's* ¹⁾. In drommen kwamen zij uit het zuiden, noorden en oosten opzetten, medegevoerd door den westenwind, die Sapi goemërang formeerde.

Gonzend naderden deze en het ongedierte stortte zich op de velden.

Men ging de ronde langs de velden doen. Bevindend dat de rijpende korrels verdwenen waren, zag men niets dan genoemde insecten, welke in één nacht alle vrucht hadden verteerd.

En de vrouwen gingen de rijstschuren onderzoeken; daar bleek

¹⁾ Niet gedetermineerd.

eveneens het graan verdwenen, zoodat slechts de ledige doppen restten; hoe anders dan gewoon dachten zij.

Zij zetten zich weenend neder, dan voortlopend, kreten zij klagend tot moeder en vader, dat de rijst, het levensonderhoud, geen korrels meer had.

Toen door de dorpsvrouwen die klachten gehoord worden, maakten ook zij zich ongerust, zij gingen haar rijstschuren schouwen en namen daarin hetzelfde waar; zoo was het ook op de sawahs, alle rijst was voos. Alles kreet en jammerde als iemand, die zijn laatste beschikkingen maakt; men wierp zich ten gronde en de vrouwen, den heupdoek vergetend, vielen zij voorover en stortten ter aarde.

Soelandjana opnieuw begaan met de algemeene kalamiteit, maakte zich andermaal op.

Hij ging naar den waterinlaat met fijngewreven *djěroek mipis* (Citrus acida) en deze al fijnwrijvend, prevelde hij bezweringsformulieren.

Daarmede gereed, vielen de insecten dood neder; alle insecten kwamen om, geen bleef er in leven.

Dan ging hij door naar het veld om volle aren te zoeken en wel ten getale van vijf, onderscheidelijk genaamd Sěri Pandawa, Sěri Maněngkoeng, Sěri Papandawan, Sěri Paganten en Sěri Sadana. Inderdaad bezigde hij deze tot *pipit*¹⁾ om den oogst te beginnen, en daarmede gereed, bewierookte hij deze; dan zette hij zich, frontmakend naar het westen, met over de borst gekruiste armen neder. Vervolgens hield hij den adem in en prevelde; dan sprak hij luider, de rijst bestrijkend zonder het wierooken te onderbreken.

Onmiddellijk herstelde zich de rijst, zoowel op de sawah's als op de droge velden, terwijl die in de schuren haar korrel herkreeg.

Na drie Vrijdagen was de plaag, door de beesten veroorzaakt, geheel geweken.

Deswegen was Banggawan Sangsěri, die vroeger het graf der *poehatji* verzorgd had, zoo verheugd, dat hij een gelofte deed, welk voorbeeld door alle hoofden gevolgd werd; de gelofte bestond daarin dat men allerhand muziek liet maken.

De veelsoortigheid daarvan blijft onvermeld.

Daaraan paarde men offermalen en heel Pakoean vierde feest wegens het teruggekeerde geluk.

Toen Boedoeg basoe en Sangkala boeat het gedruisch daarvan vernamen, begrepen zij dat hun de dood wachtte. Deswegen in gepeins

¹⁾ Met de hand afplukken, zooals vóór den snit te doen gebruikelijk.

vervallen en zich verlaten gevoelend, tuurden zij naar het zuiden en het oosten, dan vluchtten zij in der ijl tot hun stiefvader.

Hiermede eindigt de prozatekst.

De berijmde versie verhaalt nog hoe nu Sapi goemërang zelf met al het wilde gedierte in zijn gevolg tegen Soelandjana in opstand komt.

Dan vaart Dewa Goeroe opnieuw in hem, tengevolge waarvan Sapi goemërang het onderspit delft. Hij belooft in den vervolge van de rijst te zullen aflaten, mits zij die planten, ook hem en zijn zoons hulde bewijzen.

III

DE LANDBOUWMYTHE.

EEN nader woord omtrent de thans bekende overlevering en de daarin vervatte voorschriften mag alsnog wel niet ontbreken.

Het fragment oude mythologie met het daarop berustend ritueel doen toch meerdere vragen rijzen, zoodat te trachten daarop ten minste eenig antwoord te geven, zelfs gevorderd mag heeten.

Niet zoozeer eischt zulks de algemeene strekking der legende, dan wel de daarin verwerkte, bijkomstige zaken, soms maar al te moeilijk met den hoofdinhoud te rijmen.

Vóór zooveel dezen laatsten betreft, zal wel duidelijk wezen, dat de sage bovenal beoogt een iegelijk het besteden van de grootste zorg aan de kultuurgewassen in te prenten en verder door een verbod van uitvoer bestendigen voorraad van hetgeen het plantaardig voedsel bij uitnemendheid werd, de rijst, te verzekeren.

Is dit alles van eigen bodem, d. w. z. alhier geleidelijk geworden, of schuilen daaronder ook elementen, waardoor men verwezen wordt naar de periode vóór de verspreiding van de heden Indonesiërs genoemde Malayo-Polynesische stammen over de eilanden van den Oost-Indischen Archipel?

Op grond van taalkundige gegevens staat sedert lang vast, dat op het Java dwipa der Indiërs, het Rijsteiland, d. i. ons Java, reeds toen het hun bekend was geworden, zegge omstreeks de tweede eeuw A. D., de rijstkultuur, ook op bevroede velden, bekend was.

Deugdelijk gedocumenteerde overeenstemming tusschen de volksgebruiken van nu belangrijk van elkander verschillende Indonesische volksstammen hebben verder aangetoond, dat ook ten aanzien van het oogstritueel een zoo groote mate van gelijkheid bestaat dat deze

op één lijn gesteld mogen worden met hetgeen ter zake op Java eenmaal gold en nog ten deele bindend is. Dus komt uithoofde van de migratie-theorie de gevolgtrekking voor de hand te liggen, dat voornoemde plichtplegingen reeds in acht genomen werden, toen die stammen nog deel uitmaakten van één zelfde volk en deze voert ons van zelf terug naar hun voormalig vaderland, vermoedelijk Zuidoost-Azië.

Waar het derhalve allereerst op aankomt, is na te gaan of aldaar oogstgebruiken identiek met die der Indonesiërs in zwang zijn.

Dusdoende wordt men verrast door het feit, dat ginds een gansche cyclus van inzettingen bleef voortleven eender met die welke voor den Indonesiërs, hier meer volledig daar minder streng toegepast, van kracht bleven,

Met name is dit bij de Tjam's, hun stamverwanten, die eemaal over geheel Cambodja, Anam en Cochin-china verbreid waren, doch in den loop der tijden, door herhaalde oorlogen tegen vreemde invallers tot luttele duizenden terug slonken.

Tal van inscripties toch zijn daar om te bewijzen, dat reeds heel vroeg bij hen een tot volmaking gebrachte, natte rijstbouw bestond, hetgeen de deels in onbruik geraakte, deels nog gebezigde, oude waterleidingen nader bevestigen.

En wanneer men hun nu nog gevolgde landbouwgebruiken nagaat, dan vindt men ook bij hen de wijding van het ploegvee en van de gereedschappen vóór het openen der velden, het brengen van offers aan de rijst in bepaalde perioden van haren wasdom en het bewaren der het eerst gesneden aren tot den volgenden zaaitijd.

Hun *hamoe po-jang* heeft een tegenhanger in de *hoema serang* der Kanekes, terwijl het eerste uitzaaien, dat bestaat in slechts het uitstrooien van een handvol korels in quasi in het geheim geploegde voren, eenigermate doet denken aan het planten als eersteling voor den nieuwen oogst van de *batari*, zooals de nog heidensch gebleven bewoners van den berg Koembang en een deel van hun geïslâmiseerde naburen plegen te doen.

Wijl hierontrent nog geen mededeeling voorhanden is, moge het volgende ter toelichting dienen.

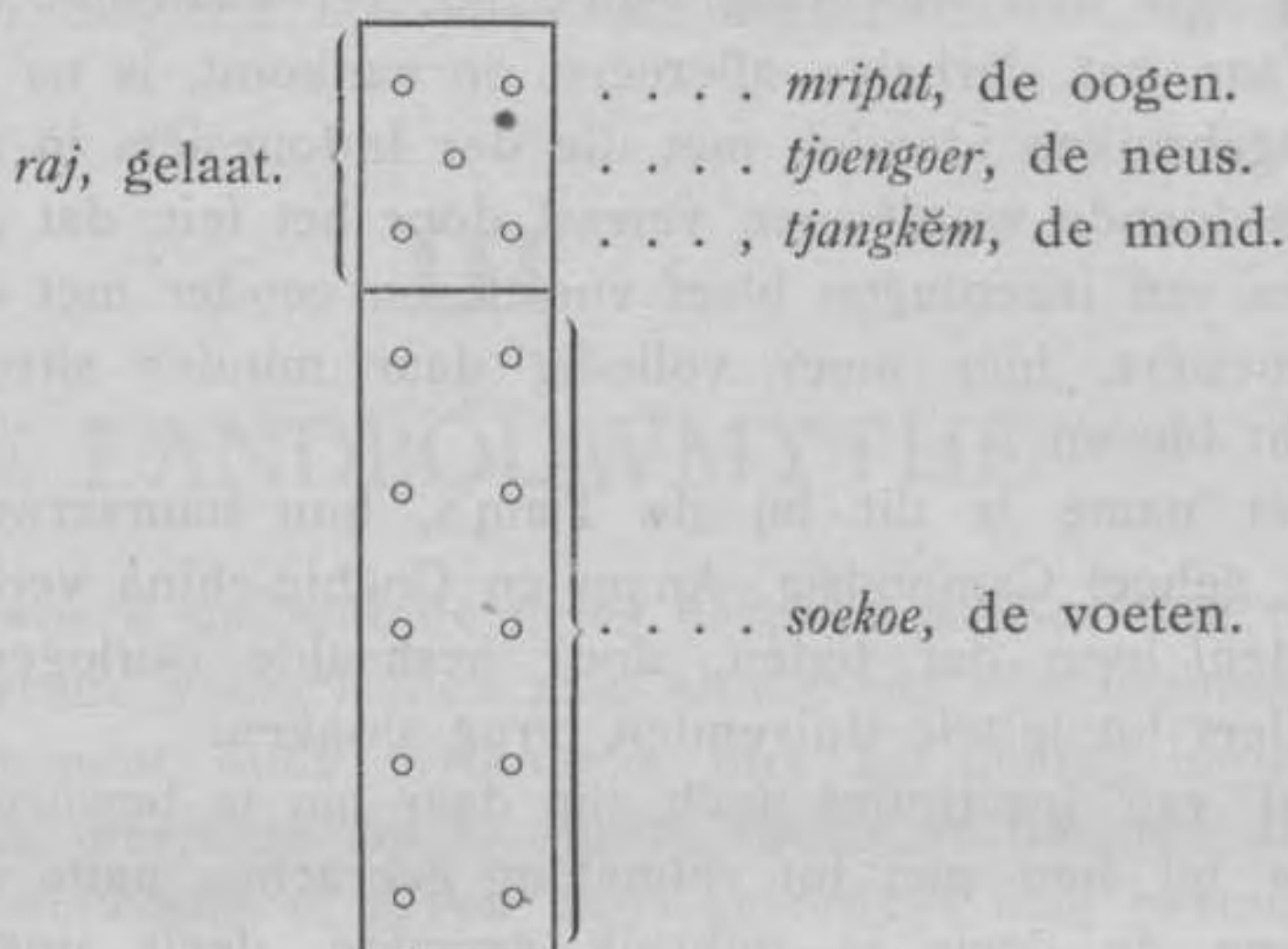
Zoodra men tot den aanleg van een *gaga* of *hoema* besloten heeft, dient door een *doekoen* in loco te worden nagegaan of men wellicht onbewust den daar aanwezig geachten *Sangkala* heeft te kort gedaan.

Voor dit onderzoek ontvangt die deskundige later de eerstelingen van het gewas, *Kloeboenan*, onverschillig wat men geplant heeft.

Hij zaait ook de eerste *padi* en wel volgens een figuur van ondergegeven vorm, in het ruwe een persoon voorstellend, welke de *batari* vormt.

BATARI.

Steeds wordt deze midden in het veld aangebracht, terwijl men de wachthut dicht daarbij optrekt.

Eindelijk zij nog opgemerkt, dat ook de Tjamsche landbouwgodin *Po-Nagar* sterk aan onze Pohatji Sangiang Sëri doet denken ¹⁾.

Is dit alles louter toevallig?

In verband met de affiniteit tusschen Westersche overleveringen en hier de ronde doende verhalen, waarop reeds bij het weven gewezen werd ²⁾, is dit moeilijk aan te nemen; verder wensch ik in mijn gevolgtrekkingen voor 't oogenblik niet te gaan.

Er is nog iets dat de aandacht vraagt.

Bij de Tjams doet zich ten opzichte van den naam der godin een zelfde verschijnsel voor als hier, te weten de naam is, hoewel deze dit later werd, oorspronkelijk geen eigenlijke eigennaam.

¹⁾ AYMONTIER, M. E. *Les Tchames et leurs religions*, passim en bovenal Hoofdstuk VIII, *Les rites agricoles*. — MAAN, G. *Eenige mededeelingen omtrent de zeden en gewoonten der Toerateya ten opzichte van de rijstbouw*. Tijdschr. v. Ind. T., L.- en V.K., dl. 46, blz. 118 v. v. — EERDE, J. C. VAN, *Gebruiken bij den rijstbouw op Lombok*, Tijdschr. als boven, dl. 45, blz. 563 v. v. — HASSELT, A. L. VAN, *Nota betreffende de rijstcultuur in de Residentie Tapanoeli*, Tijdschr. als boven, dl. 36, blz. 502 v. v. — WILKEN, G. A. *Het Animisme bij de volken van den Ind. Archipel*, blz. 33 v. o., enz.

²⁾ Vergelijk: *De Inlandsche Nijverheid in West-Java* enz., tweede stuk: *Het weven*, blz. 15 v. v.

Po indentiek met het Soendahsche *poh*, ouder *pwah* ¹⁾, beteekent toch meesteres, is dus titel, zoodat wat Nagar gelijk is aan *nagara*, land, Po-Nagar in overzetting luidt: Meesteresse des lands, terwijl Sangiang Sëri ²⁾ te vertalen is met Goddelijke of Heilige majesteit.

Beide namen kunnen alzoo omschrijvende qualificaties zijn, wellicht ontstaan, omdat het gebruiken van den eigennaam met een verbodsbepaling werd belegd.

Intusschen mag wel als vaststaand aangenomen worden dat in later jaren, toen de Tjams zoowel als de Javanen onder den invloed van het Hindoeïsme waren geraakt, hun landbouwgodin ten deele althans meer en meer in hare Indische tegenhangster *Crî* is opgegaan.

Evenwel deze *Crî* beantwoordde niet meer aan de in eersten aanleg onder dien naam begrepen vrouwelijke wederhelft van Wishnoe.

De Tjams kennen haar dan ook niet onder dien naam, doch spreken eenvoudig van Bagawati, Mevrouw.

Zij was veel meer een onder den drang van het *Crî*waisme en *tantra*-leerstellingen tot zelfstandige moedergodin omgeschapen figuur, die als grootmeesteres van den landbouw en van de daarmede verband houdende gebruiken, zich in een gansche reeks van *pohatji's* en *dang-dajang's* vermocht te emaneren. En deze werden op haar beurt weer zelfstandige schikgodinnen, ieder met een meer of minder scherp omschreven invloedssfeer.

Aldus wordt duidelijk waarom Nji pohatji Sangiang Sëri en Njimas Dangdajang Tëroesna wati ³⁾, ofschoon beiden emanatiën der landbouwgodin, aparte geniën werden, waarvan de eerste soms meer bepaaldelijk de *sawah*-rijst, de laatste dan hoofdzakelijk de *tëgal*-rijst bezielt, terwijl de ontbolsterde rijst vervolgens weder met Dangdajang lenggang aangesproken wordt.

Een voorbeeld moge dit duidelijk maken.

„Boel koekoes aing leuih simbangan ti goenoeng kahiangen Dangdajang Tëroesna wati, Dangdajang Tëroesna lenggang, Mas tjandoli, boel moejoekmoek, hoerip koe Njai Sëri waras ka oemat sadaja” ⁴⁾.

Hetzelfde geldt voor den suikerpalm; onderdeelen daarvan worden

¹⁾ Men zou bezwaar tegen deze gelijkstelling kunnen maken wegens den sluit -h. Opgemerkt zij echter, dat ook *pwā* voorkomt, terwijl het Soendasch het met h als sluitersluit zoo nauw niet neemt, getuige het gebruik van *sasih*, *oegih*, *ogeh* enz. naast *sasi*, *oegi*, *oge*.

²⁾ Sri behoeft niet noodzakelijk te beantwoorden aan de *Crî*, de Indische Ceres, ten blijke de straks te noemen Aki banggawan Sang Sri.

³⁾ Ten rechtf Tresna wati.

⁴⁾ ?

wel als onder de hoede van een afzonderlijke schutsgeest te staan beschouwd.

Een deel der Tjams aanvaardde den Islâm maar bleef niettemin Po-Nagar huldigen, precies als de Mohammedanen ten onzent. Laatstgenoemden sanctioneerden dit door: *soemangkëm sira bangsa koedratoellahnja hoerip*, of een soortgelijke verklaring.

Zoo zien wij dan op den langen duur de landbouwgebruiken mitsgaders de legende, die zich daarom wentelt, doortrokken worden van allerhande heterogene elementen, ontleend aan drie verschillende eerediensten, hetgeen noodwendig tot begripsverwarring moet leiden.

Deze is dan ook niet uitgebleven en daardoor wordt men meermalen voor het feit gesteld, slechts bij benadering te kunnen bepalen wat ten rechte bedoeld is.

Inzonderheid doet zich dit voor ten aanzien van de aan Indische beschouwingen ontleende opvattingen, én omdat alle toelichting daartoe ontbreekt, én dewijl zij verband houden met een aanmerkelijk verworpen Hindoeïsme waarvan bitter weinig bekend is.

Wel staat vast dat het Hindoeïsme hetwelk herwaarts kwam, het zgn. Hindoeïsme der Middeleeuwen is geweest, doch hoe de verhouding daarvan tot het volksgeloof werd en wat dit daarvan borgde of omgekeerd daaraan afstond, blijft nog te onderzoeken.

Daardoor wordt het moeilijk onze legende volledig te analyseeren, zoodat het voorshands onmogelijk is haar te splitsen in een eigen en in Indisch deel.

Anders is dit met hetgeen de Islâm tot het verhaal heeft bijgedragen, aangezien dit vrijwel als droog zand daarmede bleef samenhangen, waardoor interpolaties daaraan ontleend gemakkelijker uit te schakelen zijn.

Eenvoudigheidshalve is dit, zoover het geschieden kon zonder den tekst aan te tasten, in de hiervoren gegeven redactie reeds gedaan.

Opmerkelijk is verder dat de Nji Sëri-overlevering zooveel meer Indische namen bevat, dan de andere landbouwmythe, bekend als de legende van den Loetoeng Kasaroeng, ¹⁾ waarin bovendien bijna geen spoor van Moslimschen invloed te bekennen is.

Waarin dit zijn oorzaak vindt, is evenmin reeds te zeggen, zoodat volstaan moet worden met op dit verschijnsel te wijzen.

Bepalen wij ons daarom tot eerstgenoemde, zóó als de Soedanees deze vasthield.

¹⁾ Verhandelingen v/h Bataviaasch Gen. v. K. en W. dl. LVIII, blz. XVIII v. v.

In den wel meest eenvoudigen vorm luidt het verhaal als volgt.

Aki balangantrang vindt op zekeren dag een vrouwelijk wicht van wondere schoonheid en neemt dit uittermate verheugd mede om het ter opvoeding aan zijn vrouw te geven.

De kinderlooze oudjes brengen het met veel toewijding groot, doch juist als het kind een volwassen maagd is geworden, moeten zij het weer afstaan.

Het meisje toch sterft; daarna ontstaan uit haar graf de rijst en tal van andere gewassen ¹⁾.

Ziehier het raamverhaal, dat geleidelijk aangevuld en uitgesponnen werd tot het den gegeven vorm had gekregen, welke vrijwel canoniek mag genoemd worden, aangezien de vrij talrijke redakties ervan, hoezeer op zeer ver uit elkaar gelegen plaatsen opgesteld, haast woordelijk overeenstemmen.

De vraag rijst als hoedanig hebben wij de kinderlooze oudjes, die in een menigte verhalen als opvoeders optreden van weezen en verlaten kinderen, die, zoodra zij volwassen geworden zijn, onveranderlijk hun eigen weg gaan, te beschouwen?

Ik voor mij zie in hen de reminisens van het oude Maleisch-Polynesische oppergodenpaar.

Kan men met deze beschouwing mede gaan, dan zal men ook aanvaarden, dat na de invoering van het Hindoeïsme, de hoofdgoden van dat stelsel daarvoor in de plaats moesten komen, zoodra een mythe, die een stuk oorspronkelijk volksgeloof vertegenwoordigde in het kader van de nieuwe leer moest worden gedrongen.

Van daar dat wij in de onderhavige Dewa Goeroe = Çiwa en Dewi Oema = Parwati als pleegouders van het aangenomen kind Nji pohatji zien optreden.

Maar daarom beantwoordt de geschetste Dewa Goeroe nog niet volledig aan Çiwa. Integendeel in ons verhaal is hij een vrijwel hybridische figuur, god en mensch te gelijk, maar meer het laatste dan het eerste.

Eenerzijds toch vertoont hij zich als een alvermogenden, milden gever, anderszijds als een gewonen sterveling, geenszins altijd edel in zijn doen en laten, vooral niet wanneer hij door hartstocht wordt verteerd.

¹⁾ Men vergelijke hiermede de parallele vertelling bij PARMENTIER, H. M. *Le Sanctuaire de Po-Nagar à Nhatrang*. *Bul. de l'Ecole Française d'Extrême-orient*, 1902 blz. 50. Verder toetse men daaraan de Bataksche verhalen aangaande de *boroe ni hapoer*, de vrouwelijke kamfergeest. — Het heiligdom te Nhatrang heeft een tegenhanger in den Tara-tempel te Kalasan. Beiden zijn in denzelfden tijd gesticht.

Bovendien is hij volledig geanthropomorfiseerd zoo in zijn handelen als in zijn spreken; eigenlijk is het eenige wat hem tot god stempelt, dat hij in den hoogsten hemel vertoeft.

Naar gelang van de behoefte verlaat hij dezen echter om zich tot hulp van het menschdom in aardsche wezens te incarneeren, iets dat feitelijk in strijd is met het Indische Ćiwaisme, omdat dit geen incarnaties van Ćiwa kent.

Alles te zamen genomen is hij dus veel meer een lokale dan een Hindoesche godheid en dit verklaart waarom wij hem zich zoozeer volgens den Inlandschen gedachtengang zien bewegen.

Dit geldt ook ten aanzien van Dewi Oema, maagdelijk conform de geijkte conceptie van haar wezen.

Slechts even treedt zij op, doch juist lang genoeg om haar onderworpen te zien worden aan een zuiver inlandsche bezwering om haar zogvloed op te wekken, analoog aan den kunstgreep, die steeds op Nini balangantrang wordt toegepast, zoodra zij een zuigeling heeft groot te brengen.

Dat het beeld der laatste op de wording van het verhaal invloed uitgeoefend heeft, wordt in verband met het te voren aangevoerde nog meer waarschijnlijk.

Als *doekoen* treedt Pandji Narada op, voorgesteld als oudere broeder en tevens factotum van Dewa Goeroe. Dit laatste kan er naar Indische opvatting nog mede door, doch het eerste niet, daar hij als bode der goden, Ćiwa's zoon is, en dus niet diens major kan wezen. Welke figuur in hem schuilt, is nog niet te zeggen.

Evenmin laat zich het voorval met Anta, den slanggod die de aarde draagt, daarmede in overeenstemming brengen.

Althans mij is geen Indische overlevering bekend, die zijn tranen tot eieren doet worden en verder daaruit Sri en twee halfgoden laat ontstaan.

Wel daarentegen herrinnert deze episode aan een Tobasch scheppingsverhaal, waarin de drie bovengoden uit eieren voortkomen, zoodat tot het vinden van parallellen vermoedelijk in ons Indonesische folklore moet worden gezocht.

De Indsche Ćrî toch krijgt met verschillende andere dingen het aanzijn doordat Wishnoe de melkzee karnt, waarbij Anta de zeer lijdelijke rol van trektouw om den Meroe, die tot karnwiel wordt gebruikt, heen- en weder te doen draaien, vervult.

Heel veel Indisch is alzoo voorloopig in ons verhaal nog niet te bespeuren.

Beschouwen wij thans het overlijden der godin.

Dat dit een hoofdmoment was, is gevoeld en dus maakte de Islâm er zich van meester.

Dewa Goeroe besluit om de min prijselijke reden dat zijn hartstocht door de aankomende maagd is opgewekt, ten einde het plegen van bloedschande te ontgaan, haar uit dit leven te doen scheiden.

Daartoe gaat hij naar den hemel en plukt er de *boeah choeldi*.

Deze hemel is gedacht, zooals de Moslim zich dezen voorstelt, getuige den *choeldi*-boom. Maar krachtens de Moslimsche overlevering draagt deze drie vruchten en niet slechts één, zooals onze legende meldt.

Vermoedelijk ligt aan deze opvatting een verwarring met den *Pâ-ridjâta*-boom, ook al ontstaan bij het karnen van de melkzee ten grondslag, wijl deze alle gewenschte dingen verschaft.

Immers Dewa Goeroe ging uit om een middel dat de *pohatji* moest doen sterven.

Maar afgescheiden daarvan is dit een bijkomstige gebeurtenis.

Waar men heen moest, was de rijst uit den Moslimschen hemel haren oorsprong te doen nemen en dit stelde men boven twijfel door het meisje de vrucht van den hemelboom te doen eten, waardoor zij haar leven moest derven, doch om als verschillende kultuurgwassen herboren te worden.

Daardoor wordt het voorval teruggebracht tot een uiting van het dogma der zielsverhuizing, slechts eenigszins gewijzigd naar de behoefte van het oogenblik.

Het lijkje der *pohatji* wordt in den hemel begraven volgens den Moslimschen ritus door Aki banggawan Sang sëri.

Dit laatste ligt naar den tijdgeest voor de hand. Wie is echter deze Aki, die als levensgezellin Nini banggawan Sang sëri heeft? Men is geneigd weder aan de te voren genoemde Aki en Nini balangantrang te denken.

Deze onderstelling berust op het feit, dat Aki balangantrang, vóór dat hij van zijn pleegkinderen afscheid neemt, deze eerst tot hun bestemming voert.

Hier zien wij hetzelfde geschieden; de zaden der kultuurgewassen, goed gedijd door zijn zorgen voor het graf der *pohatji*, gaat hij aan den vorst van Pakoean overhandigen, waarmede hij zijn roeping heeft vervuld en dus uit het verhaal treedt.

Hiermede verlaten wij tevens den hemel voor de aarde.

De nieuwe kultuurgewassen van hemelsche afkomst moeten de oudere verdringen, deswegen worden deze door Dewa Goeroe bij eigenhandig schrijven in den ban gedaan. Tevens stelt hij daarbij vast dat men de uiterste zorg aan de nieuwe kultuur moet besteden.

Ook hier dus weder, gelijk bij het weven, een goddelijke openbaring.

Men volgt de voorschriften en een nieuwe aera op landbouwgebied, het menschdom ten voorspoed, is daarmee aangebroken.

Nu moet het nog de rijst leeren bereiden tot voedsel. Ook het onderricht daarin wordt uit den hemel ontvangen en wel door bemiddeling van een hemelsche vrouw, een der gaden van Praboe Siliwangi.

Hoe hij aan deze is gekomen, meldt onze overlevering niet.

Nochtans weten wij uit parallelle verhalen, dat hij haar schaakte, toen zij zich op aarde kwam baden.

Verder wijzen deze, die ook gemeen goed der volken van de stille Zuidzee zijn, er op, dat zij eveneens een incarnatie der landbouwgodin is, zoodat laatstgenoemde zelf aanwijst, hoe hetgeen uit haar voortkwam te gebruiken is.

Dan stelt zij het verbod in, dat mannen zich buiten keukenzaken hebben te houden. Praboe Siliwangi schendt dit, weshalve zijn vrouw naar den hemel terug keert.

Dit moest, aangezien haar taak op aarde vervuld was, maar zonderling genoeg mist men allerwegen de oorzaak van dit noodzakelijke slot en vindt daarvoor in de plaats het overtreden van een gedane belofte.

Natuurlijk is dit niet toevallig, veel meer wijst het op een reeds lang voor den Maleisch Polynesischen exodus verworden legende.

Het thans volgende verhaal omtrent Sëmar's nederdaling en de gedaanteverwisseling van Dewa Goeroe is een specifiek Javaansch element.

De Soendasche litteratuur kent Sëmar niet; hij deed eerst met de wajang zijn intrede in de Pasoendan. Evenmin beschikt zij over een Batara Ēmprit, gelijk de Javaansche letterkunde.

Hoe de zuiver Soendasche opvatting der aanleiding tot het splijten van den tapsteel van den *kaoeng* is, bleef mij echter onbekend, hoezeer ik er herhaaldelijk navraag naar deed.

Intusschen is duidelijk, dat de kennis van het tiffieren der arengapalmen almede als op goddelijke openbaring te berusten, wordt voorgesteld.

Met den koopman uit het land Kalboe treedt weer een gansch

andere figuur op, die een Minahasische legende ons beter doet kennen.

Vroeger, toen men in de Minahasa nog geen rijst kende en dus alleen aardvruchten at, was er een zekere Toeleng, die vernomen hebbende dat men in de *kasěndoekan*, den hemel, rijst kweekte, daarheen ging om deze te kōopen. Men was echter niet genegen hem van het kostelijke graan te verkoopen.

Daarom besloot hij het te stelen. Dit gelukte hem ten slotte; met zijn buit keerde hij naar de aarde terug en sedert dien is er rijst in de Minahasa ¹⁾.

Aldus een meer primitieve lezing van de Děmpoe awang-²⁾episode, welke daarom des te meer de aandacht verdient, wijl de Minahasa steeds van Hindoeschen en Moslimschen invloed is vrij gebleven.

Immers daardoor komt vast te staan, dat in onze landbouwmythe verschillende heterogene legenden zich vastknoopend aan den oorsprong van de rijst verwerkt zijn, hetgeen veel van de incoherentie der geschetste gebeurtenissen verklaart.

In de Minahasische overlevering wordt de begeerde rijst verkregen; hier echter niet.

Vermoedelijk met opzet niet om thans het wilde gedierte, dat de rijst belaagt, ten tooneele te kunnen voeren.

Děmpoe awang toch wendt zich tot Sapi goeměrang in wien men wel niet anders kan zien dan een personificatie van den *banteng*, het wilde rund, wiens aangenomen zonen de wilde zwijnen vertegenwoordigen. Waarom eerstgenoemde Sang Idjadil = Azazil, den duivel der Moslims, tot vader kreeg, zal wel daardoor verklaard moeten worden, dat Sapi goeměrang de hoofdoorzaak wordt van al de volgende rampen, welke de rijst treffen, die gelijk alle kalimiteiten, krachtens den Islām in Iblis hun oorsprong nemen.

Daardoor werd tevens bereikt, dat de bewerker van het kwaad niet oppermachtig was, doch onderworpen werd aan den hooger wil van Allah.

Dit wordt wel niet met zooveel woorden gezegd, doch moet toch de bedoeling geweest zijn, aangezien alle bezweringsformulieren om de door hem aangerichte schade te herstellen met het bekende in den naam van Allah, den Barmhartigen, den Goedertierenen beginnen.

¹⁾ WILKEN, N. P. Bijdr. t/d kennis van de zeden en gewoonten der Alfoeren v/d Minahasa. Meded. Ned. Ind. Gen., dl. VIII, 317—320.

²⁾ Ik waag de gissing dat in Dēmpoe awang, *Empoe awang* schuilt.

Verder ging het synkretisme niet, ten blijke dat het weer Dewa Goeroe is, die de minder hevige plagen door zijn op bovennatuurlijke wijze verwekte zoons laat bestrijden, waartoe eerst een offer aan Iboe Pertiwi, Moeder Aarde wordt gevorderd ¹⁾.

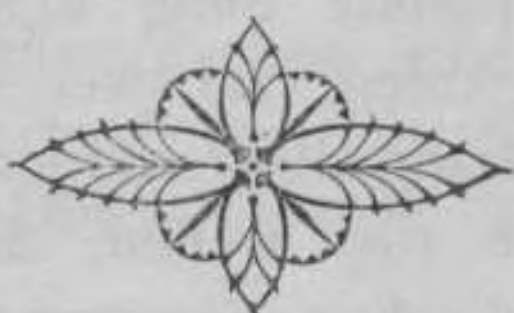
Tegen Sapi goemërang zijn zij echter niet opgewassen; hem alleen kan Dewa Goeroe zelf onschadelijk maken, hetgeen hij dan ook doet door in zijn oudste zoon Soelandjana ²⁾ te varen.

Daarin ligt een vage aanwijzing omtrent wie Idjadjil voorheen was, namelijk Kala over wien hij alleen de macht heeft, omdat ook deze een zoon van hem was.

Natuurlijk is ook dit niet meer dan een gissing.

Het overige in de legende vraagt geen bijzondere toelichting; eindigen wij derhalve met deze gevolgtrekking: Hindoeïsme en Islâm hebben wel eenigen invloed op de landbouwmythe uitgeoefend, maar niet in de mate dat deze daardoor wezenlijk gewijzigd werd.

Thans zou dus de oorsprong van haar conceptie aan de orde moeten komen, doch daartoe zijn de noodige gegevens nog niet beschikbaar.

¹⁾ Zie blz. 14.

²⁾ De naam kan een omschrijvende zijn, aldus samengesteld *soe-landjana*, en dan beteekenen: de verhevene, overal rondgaande.

IV

DE KAOENG WILDGROEIEND EN ALS KULTUURPLANT.

HET is een opmerkelijk verschijnsel, dat geen der beschrijvingen van den *kaoeng* volledig juist is en dat bijkans in alle misverstand bestaat omtrent het orgaan dat het inzamelbare, suikerhoudende sap afscheidt. Bovendien zijn deze, afgescheiden van die misstellingen, geen van allen compleet.

Dit wekt verbazing, wijl het hier een boom geldt, waarvan niets ongebruikt wordt gelaten, zoodat deze een van de nuttigste gewassen onzer tropische flora moet genoemd worden.

Waaraan deze stiefmoederlijke behandeling van de *Arenga saccharifera* moet worden toegeschreven, is niet na te gaan; zij is mij echter een aansporing geworden, te trachten de bestaande leemten aan te vullen.

De *kaoeng* is sedert menschenheugenis reeds kultuurgewas en wordt derhalve overal regelmatig aangeplant, hetzij door het verspenen van eigen zaailingen, hetzij door het overplanten van jongen opslag, vanzelf ontkiemd uit de faeces van dieren, die op de vruchten, *tjaroeloek*, azen als: de *oa*, de grijze aap, de *tjareuh*, de palmmarter, en enkele vogels, die de pitten, *tjangkaleng*, ook *koelang-kaleng*, onverteerd loozen.

Over dit planten zoo dadelijk enkele bijzonderheden.

Vooraf een paar plantkundige merkwaardigheden.

BOTANISCHE OPMERKINGEN.

Wat in de eerste plaats de aandacht trekt, is dat de *kaoeng* eenhuizig

is, doch op een aparte wijze. Hij brengt namelijk bloemtrossen met uitsluitend vrouwelijke en mannelijke bloesems voort, maar niet gelijktijdig. Eerst als de vruchtzetting heeft plaats gehad en de vruchten gedeeltelijk tot ontwikkeling zijn gekomen, komt de eerste mannelijke bloeiwijze, *leungeun* geheeten in tegenstelling van de vrouwelijke, welke *langari* genoemd wordt, uit.

De *kaoeng* bevrucht dus niet zichzelf.

Dit verschijnen van de bloesems is, gelijk alles in den groei van den *kaoeng*, zeer eigenaardig.

Gelijk alle palmen, verliest de *kaoeng* gedurende zijn groei regelmatig de in een spiraal met den stam opgaande bladeren, *palapah*, tot hij zijn vollen wasdom heeft bereikt. Is hij volwassen, d.i. in het koele bergklimaat, al naar gelang van de vruchtbaarheid des bodems op 12—20 jarigen leeftijd en in de lage landen tusschen de 20 à 30 jaren, soms zelfs nog later, dan vertoont hij een ruigen stam, omwoekerd met allerhande epiphyten en een blauwgroene, steil opstaande bladkroon.

Vlak bij den top, uit den oksel van een van de hoogste bladeren ontwikkelt zich alsdan de eerste *langari* en geleidelijk komen er op dezelfde wijze nog drie tot zeven bij in nedergaande volgorde, zoodat de vruchttrossen in schroefvorm rond den boom hangen.

Eenigen tijd daarna bot aan den hoogsten knoop beneden de vrouwelijke bloeiwijze de eerste *leungeun* uit, welke aldra, van boven naar beneden, door meerderen gevolgd wordt, een enkele maal zelfs tot aan den grond toe.

Deze zijn het, die, zooals straks blijken zal, het suikerhoudend sap, *lahang*, verschaffen.

Opgemerkt zij verder, dat de inzameling daarvan moet beginnen, vóór dat de vruchten rijp zijn, hetgeen ± drie jaren vraagt, aangezien de *kaoeng* sterft, spoedig nadat de vruchten het stadium van rijpheid hebben bereikt.

Aldus mijne waarnemingen, welke nochtans een meer deskundig onderzoek vorderen.

DE WILDE KAOENG.

Zij, die geen suikerpalmen opzettelijk aankweeken, volstaan met naar gelang van de behoeften, wild groeiende planten op te sporen.

Zoodra zij deze aangetroffen hebben, brengen zij aan deze zelf een teeken aan, bestaande in het op bepaalde wijze rond het stammetje

strikken van een *eurihblad*, *Imperata arundinacea* Cyrlilli, of touwtje dan wel daarbij een paaltje, *patok*, te plaatsen en den grond in den omtrek van onkruid te zuiveren.

In Karawang noemt men dit *disoerapoengan*, elders gewoonlijk *neundeun tjiri*, van een merk voorzien, *soepaja oelah diala koe batoer*, *sanadjan kapanggih oge koe batoer*, *hěnteu daekeun.ganggoe da geus aja tjirina*, opdat geen ander zich deze toeëigene en mocht het door een zoodanigen ontdekt worden, hij er afblijve, wijl het reeds geteekend is ten blijk dat het iemand anders toebehoort.

Dit verbodsteecken wordt allerwegen onvoorwaardelijk geëerbiedigd én krachtens het gewoonterecht, én wegens het feit, dat de aanbrenger daarvan, op het oogenblik, dat hij dit stelt een bittere vervloeking uitspreekt tegen degenen, die zich zouden onderwinden het te schenden.

Een voorbeeld daarvan levert het volgende Galoehsche formulier.

„Sawen aing tjangreud sima,
oelah děngki ka pada-djalma,
bisi keulat koe tjadoe dewa,
panjapa Batara Goeroe.”

Dit beteekent:

„Mijn merk is de tijgerknoop,
laat af van afgunst ten opzichte van uw medemensch,
gij zoudt kunnen hangen door den ban van de godheid,
de vervloeking van Batara Goeroe.”

Geldt dit jonge planten, dan is, waar het eigendomsrecht daarop is vastgesteld, verder voorloopig niets te doen dan het dit aanwijzende teeken, naarmate de boom grooter wordt, van tijd tot tijd te vernieuwen.

ZAAIEN.

Goed rijpe vruchten met kiemkrachtige pitten zijn trots de duizenden, die één *kaoeng* voortbrengt, schaars. In de eerste plaats, wijl de getapte boomen geen rijpe vruchten opleveren, omdat zij door plaats gehad hebbende saponttrekking doodgaan, vóór dat hun vruchten rijp zijn en ten tweede, wijl de rijpe vruchten, zoodra zij afvallen, gretig gezocht worden door wilde zwijnen, die zelfs de steenharde pitten verteren.

Waar de varkens veel zijn, daar is dus de in het wild groeiende *kaoeng* zeldzaam.

Intusschen vindt men, waar nooit een groot aantal pitten worden uitgelegd, voor het beoogde doel altijd nog wel de noodige vruchten.

Deze moeten allereerst van de schil en het vruchtvleesch worden ontdaan, *dibëbëkkeun*, een niet ongevaarlijk werk, aangezien het vocht der schil een brandende jeukte veroorzaakt.

Voor de consumptie, waartoe alleen omstreeks halfrijpe vruchten in aanmerking komen, worden deze, wijl de schil daardoor de bijtende eigenschappen verliest, óf gepoft, *didoeroek*, óf gekookt, *dikoeloeb* ¹⁾.

Dit middel kan echter voor te planten *tjangkaleng* niet dienen, wijl het de kiemkracht daarvan vernietigt. Daarom stoot of knijpt men de schil er met een bamboestamper of gescherpte bamboe spaan af.

En ten einde te voorkomen dat onvoorzichtigen anders zouden doen, verhief men deze werkwijze tot gebod, welk bindend voorschrift tevens bepaalt, dat met de handen gezuiverde pitten niet ontkiemen. Zoo althans is het in Zuid-Karawang.

Zoodra de pitten gedroogd zijn, kunnen zij aan den grond worden toevertrouwd. Daartoe maakt men een kweekbed gereed, hetwelk goed omgewerkt moet worden, zoodat de aarde zacht en mul wordt; verder dient men alle onkruid te verwijderen.

Daarna zaait men de pitten en laat ze verder aan haar lot over. Na zes maanden of uiterlijk een jaar ontkiemen deze en komen de plantjes op, zoodat het kweekbed dan al spoedig gedund moet worden.

VERSPENEN.

In het westen der Pasoendan, bepaaldelijk in Lëbak, geschiedt zulks wanneer de plantjes zgn. *koemipas* zijn, d.w.z. twee geopende blaadjes hebben, doch het derde nog slechts een sprietje is.

Met veel zorg worden de uitgedunde zaailingen, stuk voor stuk, in gaten tot den omvang van een kubieken voet overgebracht en zoodra men ze in den grond zet, moet het volgende prevelformulier opgezegd worden.

¹⁾ Een allerlaagste wijze van elkander te betrekken is vruchtstap van de *tjaroeloek* door het waschwater te roeren, daar dit behalve jeukte, hevige pijn veroorzaakt.

Bismilahirrahmanirahim.

Asoep koeroe, bidjil montok.

Hah montok, hah montok, hah montok.

In den naam van Allah, den Barmhartigen, den Goedertierenen.

Mager er in, dik er uit.

Gauw dik, snel vet, ras welgedaan.

Hetzelfde ceremonieel neemt men in acht bij het overplanten van vanzelf opgekomen plantjes, *pětetan*.

Iets anders is het gebruik in Galoeh. Daar zoekt men bij voorkeur *pětetan* van twee á drie jaar, *tjoemanggah*, Badoeisch *tjoemongkok*, m.a.w. bij welke zich reeds de eerste *indjoek*, de zwarte harige stof, die zich aan den voet van den bladsteel ontwikkelt, vertoont.

Zeer voorzichtig worden zij uitgegraven, waarna men de aarde om de worteltjes zachtjes samendrukt; daarna worden de plantjes in te voren gereed gemaakte plantgaten gezet, zoodanig dat zij precies in dezelfde stand komen te staan als te voren, want verzuimt men dit, dan zullen zij niet aanslaan en verkwijnen.

Zoodra het plantje in den grond gaat, prevelt men om het vlug te doen gedijen :

Hol donghok, bidjil montok.

sia poelih, aing soegih.

Kom spruit uit, spruit dik uit.

gij tierig, ik rijk.

Daarna bedekt men de *pětetan*'s eenigen tijd en zorgt er verder voor dat zij niet vertreden worden; men raakt ze nimmer aan, doch laat ze rustig doorgroeien.

Omtreeks tien jaar geworden, het tijdstip waarop de *kaoeng* reeds voordeel begint af te werpen doordat men er de voor zoovele doeleinden nuttige *indjoek* in groote lappen, *kukab* of *kěping*, van kan gaan oogsten, ontvangt de boom een nieuwen naam en wel dien van *tjoemawene*, in maagdelijken staat verkeerend.

Twee jaren later, nl. zoodra twee topbladeren tegelijkertijd naast elkaar tot ontwikkeling komen, wordt *tjoemawene* vervangen door *hoemapit*, insluitend zijn, welke term met achttienjarigen leeftijd van den

boom gewijzigd wordt in *mapak daoën*, op gelijke hoogte komen te staan van de topbladeren.

Met twintig jaar wordt de *kaoeng mēpēt*, d.i. zij sluit haar groei af, daar er na dien geen nieuwe bladeren meer bijkomen.

Deze vier onderscheidingen, in het oosten van den Pasoendan vrij algemeen toegepast, bestaan in het westen daarvan niet; aldaar bepaalt men zich tot het aangeven van de twee hoofdperioden in den groei, nl. het maagd geworden zijn van den *kaoeng* met *keur tjoemawene*, Badoeisch *tjatjawenean*, en dien van volwassen worden door *mēpēt*.

Omstreeks een jaar daarna komt vlak onder den top de eerste bloei-knop, *tongkol*, van de vrouwelijke bloeiwijze, *tjaroeloekan* of *langgari* geheeten, te voorschijn, binnen 'n half jaar gevolgd door vier of vijf anderen en dan verschijnt ongeveer twee jaren later de mannelijke bloeiwijze, *leungeun*, in opvolging van het uitkomen *leungeun djeunah*, *leungeun bengkel* en *leungeun adi* genoemd. Er volgen er meer, die onbenoemd blijven, daar ze niet gebruikt worden, hetgeen gewoonlijk ook met de vroegere *leungeun*, de *djeunah* uitgezonderd plaats heeft.

Eenmaal zoover, vertegenwoordigt de *kaoeng* een niet onbelangrijk kapitaal, doch ook te voren bracht hij al rente op.

Vroeger zagen wij reeds dat de boom met tien à vijftien jaren winbare *idjoek* gaat dragen, dit duurt voort tot het uitkomen van de *langgari*. Wel gaat de *indjoek*vorming ook bij den groei van de laatste bladen nog door, doch de *kakab* zijn te klein om het inzamelen loonend te doen zijn.

De beste stukken verschaft hij tusschen de twaalf en achttien jaren en wel naar gelang van de kracht des booms tot een aantal van zeven à tien stukken jaarlijks.

Behalve tot dakbedekking heeft deze harige substantie waarde als grondstof voor grof, doch zeer duurzaam en vooral tegen vocht bestand touw en stoffers, overal als *waroeng*-artikelen te krijgen.

De harde pennen tusschen het haar, *haroepat*, werden voorheen algemeen tot *kalam*, schrijven voor het Arabische schrift gebezigd, doch hebben het, uitgezonderd bij de spaarzame kalligrafen, tegen de stalen pen moeten afleggen.

Ook de bladeren hebben gedurende dien tijd hun dienst gedaan. Versch tot karbiezen, *kisa*, gevlochten, hebben zij bij het kampoeng-transport naar en van de *pasar* voortdurend toepassing gevonden. De harde nerven, *njere*, zijn gedroogd en tot bezems gebonden geworden, terwijl het nog ongeopende topblad, na gedroogd en afgeschraapt

te zijn voor dekblad van de inlandsche sigarette, *oedoed*, is verkocht geworden.

Tot wegbrengen van een en ander is de bladsteel tot draagstok gebezigd voor zoover men daarvoor geen andere bestemming had.

Vroeger spleet men dezen om er den sterken vezel, *pakang*, uit te halen die tot vischlijn en snaren voor strijk- en tokkelinstrumenten gezocht was, vóór dat katoenen garen de eerste en messingdraad de laatste vervingen.

Dikwijls nog maakt men van de schil mondharpes, *karinding*, van de de leerachtige huid der binnenzijde van den bladsteel tijdelijke sandalen, *baloekang*, tegen het doorloopen van de voeten en zoo noodig van het hart, door dit te verkolen en fijn te stooten, een poeder, dat gezegd wordt, blindheid, veroorzaakt door de pis van den springkikker, *bangkong boedoeg*, te kunnen genezen.

Zoo zien wij dus reeds alles wat de *kaoeng* oplevert, vóór dat zijn hoofdtaak, het voortbrengen van het suikerhoudende sap begint, aan zijn eigenaar ten goede komen.

Is het dus wonder, dat men hem hoog in eere houdt?

V

TOEKANG SADAP EN KAOENG.

DE *kaoeng*, opgegroeid onder de omstandigheden hiervoren geschetst, is thans volwassen geworden. De *tjoemawene* is gerijpt tot *tjawene*, huwbare maagd, getuige het opzetten der borsten, d. i. het zwellen der bloeiknoppen, *tongkol*, in de knopen, waaruit weldra de tapstelen, *leungeun*, te voorschijn zullen komen.

Het wordt voor den tapper, *toekang sadap*, derhalve tijd zich de maagd tot vrouw te nemen, want zonder dat zal zij onbevruucht blijven en hem dus niet het suikerhoudende sap schenken, waarom het verder te doen is.

Hij huwt dus den boom en behandelt hem sedert met zachtheid en onderscheiding, daar iedere heftige gemoedsaandoening den *kaoeng* veroorzaakt, geacht wordt de sapvormig te belemmeren en, zoo de uitvloeijing daarvan reeds begonnen is, deze te zullen doen eindigen.

HET HUWELIJK.

Het trouwen van den tapper, *toekang sadap*, met zijn *kaoeng's*, komt in de geheele Pasoendan voor, nergens wordt daarvan afgeweken, alleen in de wijze waarop die echt voltrokken wordt, zoomede ten aanzien van het tijdstip in den groei van den boom, waarop deze plaats heeft, bestaat eenig lokaal verschil.

Soms trouwt de tapper den boom reeds als de *tongkol* zich even vertoonen, maar gewoonlijk wacht hij daarmede tot de eerste *leungeun* tot volledige ontwikkeling gekomen is en knoppen draagt.

Zoodra dit het geval is, of wel eerder, pleegt hij gemeenschap met den boom en verheft dezen daardoor tot zijn vrouw.

Staat deze op eigen grond, dan is een zichtbaar bewijs van deze

huwelijksvoltrekking onnoodig; heeft hij echter een wildgroeienden *kaoeng* getrouwd dan wel, en dient als zoodanig ook nu weder een om den stam gestrikt *eurih*-blad. Daaraan wordt de gevorderde afwe- rende kracht verleend door een bezweringsformulier volgens een tapper van Lëgok in Galoeh o. a. van dezen inhoud.

„Sangsama salah, sangsama roepa.

Oelah arek oerak-irak silih gawe ka tjatjabakan oerang manoesa.

Lamoen rek hiri dëngki, sia keulat koe tjadoe Batara Goeroe.

Aing njaho di mana sia setan iblis.”

„Éen van zondingen wandel, één van uiterlijk.

Pleeft met elkander geen schennis aan het bedrijf van mij sterveling.

Mocht gij mij dit willen benijden, dan blijft gij hangen door den
banvloek van Batara Goeroe.

Ik weet waar gij zijt satan en duivel.”

Dan ontkleedt hij zich en watert ¹⁾, rond den boom loopend, op diens wortels.

Vervolgens legt hij den knoop in het *eurik*-blad en prevelt daarbij gelijk zooeven op bladz. 49 werd vermeld.

Op welke wijze, zoo rijst thans de vraag, wordt het meergenoemde huwelijk gesloten? *Koemaha adat biasa ka awewe*, op dezelfde manier als dit met een vrouw tot stand komt.

Er dient dus eerst aanzoek gedaan te worden, hetgeen inderdaad in optima forma plaats heeft, waarbij echter van weigeren der aanstaande wederhelt geen sprake is. Daarom wijkt de formuleering dan ook belangrijk af van de te dien aanzien gebruikelijke, zooals de thans volgende voorbeelden zullen doen zien.

Het eerst zij den Lëgokschen tapper het woord verleend.

Dus zijn toespraak, een monoloog doch quasi vraaggesprek, waarbij de tapper voor den *kaoeng* antwoordt;

„Tjawene beser aja tjalik?”

„Aja.”

„Soeka sia ditikah koe aing?”

„Soeka.”

¹⁾ Hiermede beoogt hij wat men noemt *ditjambalan*, d. w. z. alle booze invloeden in het algemeen krachteloos te maken.

„Tarima sia dibebekkeun nja badjoe, tarima sia dilaän nja samping?”

„Tarima.”

„Ari geus tarima mah, tetela anak rabi aing.”

„Maagd aan incontinentia urinea lijdend, zijt gij thuis?”

„Ik ben thuis.”

„Hebt ge lust door mij getrouwd te worden?”

„Jawel.”

„Staat gij toe dat uw baadje opengereten worde, laat gij toe dat ik uw heupdoek afdoe?”

„Ja.”

„Als ge dat toestaat, is het duidelijk dat ge mijn vrouw en kroost zijt.”

Daarop omhelst hij, na de geloofsbelijdenis uitgesproken te hebben ¹⁾, den boom, de armen om den stam slaand.

Iets anders luidt het thans volgende aanzoek, dat ik te Sagara herang (vulgo Sagala herang) in Karawang opteekende.

„Njai Majat sariran sadana ²⁾, daek dikawin koe koela?”

„Daek.”

„Daek disampingan?”

„Ēmboeng”

„Daek dikarembongan?”

„Ēmboeng.”

„Daek ditjalanaän?”

„Ēmboeng”

„Daek diikētan?”

„Ēmboeng.”

„Daek dibadjoean?”

„Daek badjoe djoeöeh, badjoe djoeöeh, badjoe djoeöeh.”

„Mejuffrouw Majat sariran sadana, wilt ge door mij getrouwd worden?”

„Ik wil.”

„Wilt ge een saroeng aangedaan worden?”

„Ik wil niet.”

„Wilt ge een borstdoek aangedaan worden?”

„Ik wil niet.”

¹⁾ Troes dikawin koe tekad oerang bae, dikalimahan sahadat.

²⁾ De *kaoeng*. *Sariran sadana* versta ik: volledig ontwikkeld van lichaam. *Sadana*, oudsoend. = voleindiging; *sarira*, lichaam.

„Wilt ge een broek aangedaan worden?”

„Ik wil niet.”

„Wilt ge een hoofddoek omgeknoopt worden?”

„Ik wil niet.”

„Wilt ge een baadje aankrijgen?”

„Ik wil een baadje waar 't uitstroomt, een baadje waar 't uitstroomt, een baadje waar 't uitstroomt.”

Zoodra hij dit gevraagd heeft, zegt de tapper ook hier de geloofsbelijdenis op, waarna hij den boom omhelst.

Van het oogenblik dat de tapper een *kaoeng* gehuwd heeft, worden verschillende verbodsbepalingen voor hem van kracht, waarvan de overtreding onfeilbaar op derving van het begeerde sap uitloopt.

Het zijn alles voorschriften, die moeten voorkomen dat de boom jaloersch wordt of wel ontstemd geraakt, daar dit tot ophouden van zijn sapproductie zou leiden.

In de eerste plaats mag hij zich niet parfumeeren met welriekende olie, omdat hij alsdan naar andere vrouwen riekt, hetgeen de jaloezie van den *kaoeng* opwekt.

Om dezelfde reden mag hij geen ongeoorloofde gemeenschap met andere vrouwen hebben, noch aan ontuchtige handelingen, zelfs al is dit onbewust, denken.

Evenmin is het hem geoorloofd den boom verwijten te doen, in Lëbak zelfs, mag hij, wanneer hij uitgescholden wordt, niet antwoorden. Hij moet zich houden als of hij het niet hoort, want maakt hij zich boos en tiert hij terug, dan zal dit op den boom terugslaan en diens gemoedsrust verstoren.

Men ziet dus dat wat ten aanzien van het wezenlijke huwelijk geldt ook met betrekking tot dat hetwelk met den *kaoeng* wordt voltrokken; het eenige verschil is dat er geen getuigen bij tegenwoordig zijn.

VOORBEREIDING TOT HET TAPPEN.

Tusschen het huwelijk met den boom en het tapbaar worden daarvan, verloopt eenigen tijd, dien de tapper zich ten nutte maakt om zijn gereedschappen tot tijferen en verkoken van den palmwijn in orde te maken.

Allereerst is dit een ladder, die hij noodig zal hebben om de tapstelen te kunnen bereiken.

Deze komt in twee typen voor, te weten als *sigaj*, bestaande in een langen bamboestengel met hoefvormige uitsnijdingen boven iederen knoop, *tjoak*, juist groot genoeg om er den grooten teen in te kunnen steken, dan wel in een meer eigenlijke ladder, eveneens een bamboesliet waarin boven iederen knoop, om en om links en rechts uitstekend, een dwarsstaafje bevestigd wordt om den voet op te kunnen zetten. Deze constructie heet *taradje*.

Verder dient hij den *paninggoer*, den houten hamer om den tapsteel mede murw te slaan te maken, daar voor iederen boom een aparte hamer gevorderd wordt. Het voorwerp lijkt volledig op den hamer onzer steenhouwers en mag alleen van *meuhmeuh*-, ? *djirak*-, *Symplocos spec.* of *nangsi*-hout *Villebrunea integrifolia*. Gaud., gesneden worden.

Eindelijk nog slijpt hij zijn mes opnieuw en kijkt hij de bamboekokers na waarin het palmsap opgevangen zal worden, daar deze behoorlijk schoon moeten wezen en vooral niet muf mogen rieken.

Onder deze bedrijven door is geleidelijk de de tijd aangebroken om den tapsteel tot tappen geschikt te maken; hij draagt aan het omgebogen uiteinde daarvan thans lange risten, op dunne stelen staande bloemknoppen, die in $\pm$ veertien dagen open zullen gaan.

Dan is het oogenblik om met tappen te kunnen beginnen aangebroken, zoodat de gansche reeks van daartoe gevorderde voorbereidingen binnen deze periode afloopen moet.

Het ligt voor de hand, dat waar een juiste behandeling van de tapbaar geworden *leungeun* van overwegend gewicht is voor een overvloedige sapafscheiding, de tapper zich daarbij eerst hooger en bijstand verzekert,

Daartoe houdt hij een zgn. *sidëkah-boeboer*, een pap-offermaal, bestaande in witte en roode rijstbrei, *tangtang angin*, rijst in driekantige zakjes van bamboeblad gekookt, en *badjigoer*, koffie met suiker en klappermelk.

In Galoeh wordt daarbij het legendarische dorpshef Sangka, gezegd de eerste ontginner van Tji-rëbon girang, om zijn voorspraak bij Nji sëri aangeropen, elders de emanatie van Nji sëri, die geacht wordt den *kaoeng* te bezielen, zelf.

Het daartoe strekkend formulier heet tapbelijdenis; met een voorbeeld uit Karawang zal deze thans worden toegelicht.

KALIMAHNA NJADAP.

„Koering amit ngoeninga ka loehoer, ka Soenan rama sarëng ka

Soenan iboe, ka Nji poehatji Majat sariran sadana, oelah rek geder, oelah reuas, geus něpi ka boekoening taoen, boekoening boelan; geus něpi kana mańgsana dikaoelakeun."

DE TAPBELIJDENIS.

Ik vraag verlof te berichten naar omhoog, aan Majesteit vader (Dewa Goeroe) en aan Majesteit moeder (Dewi Oema) en aan Nji poehatji Majat sariran sadana (den Kaoeng) niet te willen onthutsen noch te verschrikken, daar het reeds gekomen is tot de volheid der jaren en het totaal der maanden, en 't bereids is genaderd tot het tijdstip om mij dienstbaar te zijn."

Daarmede is het eeste deel van het tapritueel vervuld.

HET OPSTELLEN VAN DE LADDER.

's Anderen daags na deze plichtpleging gaat de tapper zijn *sigaj* of zijn *taradje* opstellen. Dit mag in Galoeh alleen op Woensdag, bij de Badoejs uitsluitend op Maandag gebeuren.

Hij brengt deze daartoe naar den boom en stampt met het onder-einde van de bamboe driemaal op den grond, zoodat dit ongeveer een voet diep daarin zinkt. Dan laat hij de ladder langzaam achter-over tegen den stam aankomen, tot dat de top van *sigaj* den boom raakt.

Hierdoor vindt de *sigaj* een tweede steunpunt en kan nu voorzichtig ter verdere bevestiging beklommen worden.

Dit doet de tapper dan ook, doch alvorens omhoog te gaan, prevelt hij eerst nog een formulier om mogelijk nu of later nederstorten te voorkomen, bijv. als onderstaand.

„Poehatji aděgan djati,
Poehatji panětěg ati."

„Schikgodinne ware overeind staande,
Schikgodinne stevig vastzetster des harten."

Het eerste deel hiervan slaat op de ladder, het tweede op de reep bamboe, *pantěng*, waarmede hij nu eerst het midden van de *sigaj* aan den stam bevestigt en daarna den top vastmaakt.

De bevestiging op het midden heeft op bijzondere wijze plaats en heet deswegen *mantěng*, spannen.

Gelijk wij weten, staat de *sigaj* eenigszins hellend; ten einde te voorkomen dat deze omzwikt, haalt de tapper met de *pantěng*, die hij om den stam geslagen heeft, de onder zijn gewicht hol buigende bamboe zoo straf mogelijk aan door wippen en rukken, waarna hij de *pantěng*, drie of viermaal om den stam en om de ladder legt, waardoor de laatste, door den druk die deze zelf tegen de *pantěng* uitoefent, onwrikbaar vast komt te staan. Daarna klimt hij naar boven en bevestigt ook den top door dezen stevig tegen den stam aan te binden.

Omslaan van de ladder wordt daardoor absoluut uitgesloten, immers deze heeft twee steunpunten, één in den grond en één in den kruin van den boom, terwijl de *pantěng* voorkomt, dat de *sigaj* gaat zwiepen.

Uitteraard doet de tapper, wijl zijn leven van de goede bevestiging van de ladder afhankelijk is, het vastmaken daarvan met groote zorg en opdat de *kaoeng* zelf zich daartegen niet verzetten zal, vraagt hij dezen daartoe uitdrukkelijk verlof, in Karawang door nogmaals de te voren genoemde tapbelijdenis op te zeggen.

De Galoeher evenwel heeft hiervoor weder een apart formulier als:

„Poeah poetih anoe radja,
oelah geder, oelah reuas,
disangsangan taradje omas siang kantjana.”

„Witte vrouwe die vorstin is,
wees niet onthutst, wees niet verschrikt,
dat aan u opgehangen worde de gouden ladder van rood goud.”

REINIGING VAN DEN TAPSTEEL

Den dag na het plaatsen van de ladder, klimt de tapper andermaal naar omhoog om de *leungeun* schoon te maken, en de *idjoek* in den omtrek daarvan te verwijderen. Daartoe hakt hij allereerst een lageren bladsteel zoodanig af, dat hij, op den stomp staande, de *leungeun* gemakkelijk behandelen kan.

Vóór hij daartoe overgaat, houdt hij echter eerst nog een vraaggesprek met den boom, te Lěgok in dezer voege:

„Ngaran oerang sangbatara, ngaran kaoeng sangbatari.”

„Tjawene beser, aja tjalik?”

„Aja?”

„Rek menta ngandjang.”

„Rampes.”

„Soeka sia dibebek badjoe?”

„Soeka.”

„Soeka sia disingsatkeun samping?”

„Soeka.”

„Mijn naam is god, de naam van den *kaoeng* is godin.

„Maagd, die aan incontinentia urinae lijdt, zijt gij thuis?”

„Ik ben thuis.”

„Ik wilde vragen u te komen bezoeken.”

„Best.”

„Behaagt het u dat uw baadje opengereten worde?”

„'t Behaagt mij.”

„Verlangt gij dat uw heupkleed opgelicht worde.”

„Ik verlang het.”

Onmiddellijk daarop begint hij met het vlijmscherpe tapmes de *leungeun* glad te snijden. Deze draagt namelijk aan de buitenzijde rudimentaire bloemscheden, welke alle verwijderd moeten worden en wel voorzichtig en zóó dat de epidermis van de *leungeun* zelf onbeschadigd blijft.

Ook alle *indjoek* moet weg, waarbij in Karawang nog het volgende gesproken wordt.

„Parandjang teuing.”

„Anggoer oerang koeroedan.”

„Naha gëde liangna?”

„Gëde.”

„Loba tjaina?”

„Loba.”

„Soekoer atoeh, njai.”

„Wat is (dat haar) geweldig lang.”

„'t Is beter dat ik het wegschrappe.”

„Wel, is het gat groot?” ¹⁾

„'t Is groot.”

„Is er veel vocht?”

„Veel.”

„Gelukkig, vrouw.”

Bij al het zoeven genoemde hakken en snijden moet de tapper steeds tot vier tellen. Hij mag daarbij echter niet de gewone telwoorden bezigen, doch behoort daartoe aan de populaire mystiek ontleende termen te gebruiken als bijv. een, *amarah*, toorn; twee, *loamah*, berisping; drie, *sawiah*, booze lust; vier, *moetmainah*, hebzucht; alle uit het Arabisch overgenomen, of wel hij neemt eigene als een, *sěri*, luister; twee, *goenoeng*, berg; drie, *oeroeg*, nederstorten en vier, *sagara*, zee.

Zoo althans is het in Tji-rěbon en Bantěn. In Karawang echter wordt echter deze *djangdjawokan* opgezegd.

„Něda ka Soenan iboe, ka Soenan rama sarěng ka Nji poehatji Majat sariran sadana; ti boemi, ti beuti, ti pěrtiwi njoehoenkeun tjai ti akar dongkap ka tangkal, ti poetjoek něpi ka daoen, moegi-moegi masing djoeöeh.”

„Ik vraag aan Majesteit moeder, aan Majesteit vader en aan Nji poehatji Majat sariran sadana; uit de aarde, uit de knol, uit de aarde smee ik dat het sap uit de wortels kome tot den stam, uit den top tot de bladeren, dat het in hoeveelheid moge druppelen.”

Is de *leungeun* geheel schoon, dan beklopt de tapper deze eerst zachtjes met de vlakke hand, daarna met een *těpoesknol*, *Elettaria coccinea* Bl. en ten slotte met een stukje *hondje*, *Elettaria speciosa* Bl.

Onderwijl zingt hij bijv. deze *poerwakanti*:

„Nini Bagawat sangsri,
Aki Bagawat sangsri,
Ditimboel koe těpoes běngkoeng,
dipalempeng koe hondje gepeng,
mangka ngoetjoer tina indjoek,
prak tjerelek tina njere,

¹⁾ Euphemistisch voor pudenda.

tjoeroeloek tina tjoeroeloek,
 ngaratjak tina sengserang.
 Deg tjërëläng, deg tjërëläng, dëg tjërëläng."

„Nini Bagawat sangsri,
 Aki Bagawat sangsri ¹⁾,
 Gij wordt beworpen met een gebogen *těpoes*-knol,
 Gij wordt gesmeten met een platte *hondje*,
 Dat 't stroome uit de *indjoek*,
 dat 't plasse uit den bladnerf.
 Dat 't biggele uit de *tjaroeloek*,
 druppele uit de *sengserang*;
 het druppele, het druipe, het droppe."

In Lëbak treedt hiervoor weer een gesprek in de plaats gelijk dit:

„Nini Batari samsi ²⁾,
 „Aki Batari ³⁾ samsi,
 „Aja heuntjeut boeroek boedoer boerarehan?"
 „Heuntjeut saha?"
 „Heuntjeut aing."
 „Koe naon, sih, mana aja heuntjet boerarehan?"
 „Daek bioer kamoerahing Allah."

„Nini Batari samsi,
 „Aki Batari samsi,
 „Is er een met slijm en roven bedekte cunnus?"
 „Wier cunnus?"
 „Mijn cunnus."
 „Hoe dat zoo, foei, waarom is er een bekorste cunnus?"
 Dat hij wegvliege is de mildheid van Allah."

En dan volgt aldaar nog een bestrijdingsformulier in deze bewoordingen:

„Boeah ⁴⁾ poetri, mandoer radja, nja sia asal ti Boga ⁵⁾;

¹⁾ Zie hoofdstuk III, blz. 43.

²⁾ Sams = Sangsri.

³⁾ Batari, in stede van Batara voor het rijm.

⁴⁾ Boeah = poeah.

⁵⁾ Anta boga, zie de Legende hiervoren.

„Boeah poetri, mandoer rarang, nja sia Těroesna ¹⁾ larang;
oela-oerej, oela-oerej, oela-oerej.”

„Geëerbiedigde prinses, gelukkige vorstin inderdaad gij neemt uw
oorsprong uit Boga.

Geëerbiedigde prinses, gelukkige maagd, Trěsna larang inderdaad
zijt gij;

aaie-aaie, aaie-aaie, aaie-aaie.”

Verder is het in dit gewest gewoonte, de *leungeun*, die anders eerst
vóór de feitelijke eerste beklopping, om afbreken te voorkomen, aan
een hooger en bladsteel vastgebonden wordt, daaraan te bevestigen en
wel met deze *djangdjawokan*:

„Poeah poetih anoe radja,
oelah geder oelah reuas,
oelah peurihna tjiangěn,
masingna tjimata sampe taoen, sampe boelan.”

„Witte vrouwe, die vorstin is,
wees niet onthutst, wees niet verschrikt,
laat het uw hartebloed geen pijn doen,
geef tranen tot jaren, tot maanden.”

NINGGOER EN NGAJOEN.

Gewoonlijk een etmaal, soms een paar dagen, nadat hij het hier-
voren behandelde ceremoniëel voltrokken heeft, gaat de *toekang sadap*
tot het tapbaar maken van de *leungeun* over, na deze, om afbreken
daarvan onder dit werk te verhinderen, aan een bladsteel daarboven
of aan een *tjaroeloekan* vastgebonden te hebben.

Slechts *indjoek*-touw mag hij daarvoor gebruiken.

De daartoe te verrichten werkzaamheden zijn tweeledig en bestaan:
ten eerste in het bekloppen, *ninggoer*, van de *leungeun* met den vroeger
genoemden, houten hamer, *paninggoer*, en
ten tweede in het heen- en weder schommelen van de *leungeun*, na
ieder van de drie op elkander volgende bekloppingen.

¹⁾ Teroesna = tresna, doch hier eigennaam van een emanatie van Dewi Seri.

Het doel hiervan schijnt te wezen de wanden van de cellen in de *leungeun* volledig te verscheuren, zoodat deze als 't ware een buis wordt tot loozing van het opstijgende sap.

Zoodra de tapper boven gekomen is, geeft hij drie slagen van gelijke kracht en met gelijke tusschenpoozen tegen den stam van den *kaoeng* om dezen „te wekken”. Dan klopt hij daartegen op dezelfde plaats en op gelijke wijze als de *bědoeg*, trom, tot oproeping voor de dagelijksche godsdienstoefeningen, geroerd wordt, waarna hij met luider stem, den rug naar den boom toekeerend, zijn tapbelijdenis uitgalmt, nu aanvangend met *Bismillahirrahmanirahim*.

Daarop draait hij zich om en geeft een krachtigen slag tegen den wortel van de *leungeun* en, eerst den hamer langs deze strijkend, een licht tikje tegen het einde daarvan daar waar de bloemtros begint. Aldus geeft hij in 't geheel zeven slagen en beukt daarna de *leungen* als ware deze stokvisch, van alle kanten met uitzondering van de dunne punt, die slechts even aangraakt wordt, want bewerkt hij deze te hardhandig, dan loopt hij de kans dat deze splijt, hetgeen aanleiding kan geven tot het verlies van de geheele *leungeun*.

Zoo is dit althans wanneer het bij de eerste klopping gebeurt; bij de laatste komt het er minder op aan, mits hij het gespleten deel *heuntjeut tjareuh*, vulva *musangi*, genaamd, maar niet verder bekloppe, doch zachtjes bestrijke met de hand onder 't opzeggen van bijv. deze *djampe*:

„Euleus, euleus boeboej ileus,
euleus keneh tinggoer aing.”

„Week, week als een gepofte *ileus*-knol,
zacht nog is mijn kloppen.”

Vervolgens schommelt hij de *leungeun* krachtig heen en weder en wel zevenmaal vier keer met deze woorden:

„Joen-ajoen: randa beser oear-awer.”

„Schommelen-schommelen weduwe aan incontinentia urinae lijdend, onophoudelijk waterend.”

„Joen-ajoen: ka ditoe laoet, ka dieu dano, di tēngah talaga ngēm-běng.”

„Schommelen-schommelen; naar ginds een zee, naar hier een meer,
in 't midden een altijd volle plas.”

„Joen-ajoen: ngajoenkeun tjawene beser, nji randa noe beuki kiih.”

„Schommelen-schommelen: te schommelen de aan incontinentia
urinae lijdende maagd, mejuffrouw de weduwe die wil wateren.”

„Joen-ajoen; sagara madoe tjai.”

„Schommelen-schommelen: zee van honig en water“.

Iets anders klinkt het in Karawang; het zijn wiegeliedjes die daar
gezongen worden.

Bij 't kloppen zingt de tapper:

„Doek tinggoer talaga dano,
pantjoeran talaga dana,
banjoe moengpoen banjoe impoen,
ban joe sapakoempoelan tjai,
dëg, leut; dëg, leut;
sira tjaina koempoel.”

„Tik, ik beklop het meer van sap,
de uitloozing van het geschonken meer,
het sap kome op in massa, het sap verzamele,
het sap worde één sapverzamelplaats,
tik, stop; tik, stop.
dat gij het sap bijeen doe komen.”

En bij 't schommelen:

„Ajoen ambing, ajoen ambing,
ngajoen ewe randa beser,
itoe laoet, ieu dano,
sagara leber ka dieu.”

„Schommel herwaarts, schommel derwaarts.
te schommelen de vrouw, de weduwe aan incontinentia urinae lijdend,
ginds een zee, hier een meer,
een overlopende zee naar hier.”

Maar vooral wijkt het Badoejsche formulier af; het luidt:

„Poen kaoeng kengkeng,
kaoeng-kaoeng bingkeng,
diteunggoer koe boedak kërëng,
pakërëng-kërëng,
daek tjërëläng,
daek tjërëläng,
daek tjërëläng.”

„Gegroet stijve *kaoeng*,
gebogen *kaoeng*,
gij wordt door den minnenden jonkman geklopt,
wij krakeelen samen,
wil druppelen,
wil druipen,
wil droppelen.”

De duur van het kloppen en schommelen varieert en wel van negen tot vijftien dagen, terwijl tusschen elke klopping in den boom een etmaal rust gegund wordt. Ook zijn de dagen waarop geklopt mag worden niet overal dezelfde. Bij de Badoejs mag dit alleen op Maandag plaats hebben, elders weder slechts op Dinsdag, Woensdag of Vrijdag.

Is een en ander zonder stoornis volbracht en mag dus op een goede sapopbrengst gerekend worden, dan wacht men tot de bloemen opengaan, waarna vervolgens de bloemtros verwijderd wordt.

HET AFSNIJDEN VAN DEN BLOEMTROS.

Ook dit geschiedt niet zoo maar, doch vordert ook zijn toepasselijke aanspraak, men luistere slechts.

„Poeah poetih anoe radja, oerang silih teukteuk beuheung.”
„Beuheung aing heula.”
„Tah, beuheung sia heula, beuheung sia bae.”
„Oelah peurih tjiangën, masingna djoeöeh tjimata sampe taoen, sampe boelan.”

„Blanke vrouwe die vorstin is, wij snijden elkaar den hals af.”

„Mijn hals 't eerst.”

„Kijk, jouw hals 't eerst.”

„Laat het je hartebloed geen pijn doen, dat je tranen biggelen tot jaren tot maanden.”

Dan zet hij het vlijmscherpe mes op de *leungeun* en scheidt met één snede, opdat het snitvlak volkomen effen zij, de bloemtros van den tapsteel.

Zoodra hij het mes daarop zet, zegt hij nog.

„Beusi poetih, wadja poetih, tiba kana leungeun poetih koe kěrsaning Pangeran.”

„Tjěp, tiis, kěrsaning Allah.”

„Tjěp, tiis, kěrsaning Allah.”

„Tjěp, tiis, kěrsaning Allah.”

„Wit ijzer, wit staal raak aan den witten tapsteel door den wil des Heeren.”

„Tjěp, 't is koel, 't is Allah's wil.”

„Tjěp, 't is koel, 't is Allah's wil.”

„Tjěp, 't is koel, 't is Allah's wil.”

Waar de tapper het *indjoek*-touw, dat de bloemtros ophield, van te voren reeds doorgesneden heeft, valt deze met een zwaren plof omlaag.

Dan daalt ook de tapper, na het snikvlak met aarde bestreken te hebben, af om een pijnstillend middel ter besmeering van de door hem den *kaoeng* toegebrachte wonde te gaan bereiden. Alvorens zich daartoe huiswaarts te begeven, spreekt hij echter de bloemtros toe.

„Poeah poetih anoe radja, ragrag?”

„Koe naon, raheut koe koedjang?”

„Lain.”

„Koe naon, koe arit?”

„Lain.”

„Koe golok?”

„Gelok ge lain sagelok-gelokna, gelok gok.”

„Diakeup koe aing teu kabawa.”

„Digotong euweuh batoer.”

„Tindihan bae koe badjoe, badjoe ge lain sabadjoe, badjoe oeh.”

„Witte vrouwe die vorstin is, zijt gij gevallen?”

„Hoe komt dat, zijt ge gewond door een *koedjang*?”

„Niet aldus.”

„Door een *grasmes*?”

„Niet aldus.”

„Door een *kapmes*?”

„'t *Kapmes* is ook anders dan een gewoon *kapmes*, het is het *kapmes* tot braken.”

„Op mijn rug je torsend, kan ik je niet dragen.”

„Om je aan een stok weg te voeren, ontbreekt mij den makker?”

„Krijg maar op je een *baadje*, maar ook geen gewoon *baadje*, een *druipbaadje*.”

Thuis gekomen, zet hij zich tot de bereiding van voornoemd medicament, *poko* geheeten, bestaande in te zamen fijngestampte *beutitjariang*, *Homalonema spec.*, *hariang beureum*, *Begonia peltata*, A. Dc. en *patjar tere*, *Impatiens spec.* benevens een lapje *indjoek* tot verband.

Voorzien daarvan klimt hij den volgenden ochtend vroeg weder maar boven en legt het praeparaat tegen het afgesneden stompeinde, waarna hij dit met het *indjoek* verband bevestigt.

Dit blijft drie dagen onaangeroerd. Vertoont zich alsdan eenig witachtig schuim, *kekedjoan*, wat opgekookte rijst gelijkt, dan is dit het teeken dat de sapopstijging is begonnen en dus het tappen een aanvang kan nemen.

Voorzichtig snijdt de tapper dan ook het beschuimde deel heel dun af, waarna hij de eerste bamboekoker, *lodong*, tot opvangen van het sap aanbrengt.

HET OPHANGEN VAN DE LODONG.

In Lëbak is daarbij alweder een bepaald formulier noodig en wel dit:

„Sang dodot, Sang ti beurang, atji omas,
salaka poetih.”

„Heilig staatsie overkleed, Heilige van den ochtend,
essens van 't goud en van 't witte zilver.

Alsdan steekt hij het einde van de *leungeun* in den koker, *lodong*,

Badoeisch *kěmploeng*, en vult de ruimte tusschen den wand van den koker stevig op met *indjoek*, in de eerste plaats om te voorkomen dat insecten in den koker komen en het sap bederven, in de tweede om te beletten, dat de *tjareuh* het onderende van de *leungeun* beschadigt, daar deze hierdoor geen sap meer oplevert.

In de eerste dagen is één koker voor het opvangen van het sap voldoende, doch al spoedig begint dit zoo rijkelijk te vloeien, dat een supplementkoker noodig is. Deze, *poelanter* geheeten, wordt naast de *lodong* bevestigd en wel zoodanig dat als de laatste overloopt, het sap in den eersten stroomt. Bovendien moeten deze 's morgens vroeg en 's avonds verwisselt worden, omdat zij in $\pm$ twaalf uur vol zijn.

Ook moet iederen ochtend een dun schijfje van de *leungeun* afgesneden worden, omdat het snitvlak geleidelijk samentrekt.

Tot het opvoeren van ledige kokers, gebruikt de tapper, daar hij bij het klimmen de beide handen noodig heeft, een haak aan zijn gordel, *tjangklek*, van hout gesneden, dien hij naar zijn rug verschuift zoodra hij met de kokers opstijgt.

Aangezien de volle kokers te zwaar zijn om op dezelfde wijze naar beneden gebracht te worden, laat hij die zakken door middel van een *indjoektouw*, dat hij vaststrikt zoodra de koker met den bodem op den grond rust.

Daarna gaat hij naar omlaag, bindt de kokers los en draagt ze aan een *tanggoengan* naar huis.

DE TAPPAMALI'S.

Te voren werden reeds enkele verbodsbepalingen genoemd waaraan de tapper zich te houden heeft om zijn boomen blijvend te doen dragen.

Er zijn er echter meer.

Hij mag zijn tapmes tot geen ander doel gebruiken dan om er den bloemtros en de schijfjes van de *leungeun* mede af te snijden, *magas*; doet hij anders, dan verzuurt de *lahang*;

Het is hem verboden *tarasi*, garnalenconcerf, *gambir*, catechu, en in het algemeen wrange zaken aan te raken, dewijl hij daardoor naar de keuken en den omgang met vrouwen riekt, hetgeen de *kaoeng* ontstemt.

Hij onthoude zich van tegen den *kaoeng* te wateren, wijl daardoor de boom dood zal gaan.

Het is hem niet geoorloofd de *hoemboet*, palmiet, uit een *kaoeng* te halen en evenmin jonge *kaoeng*plantjes, zelfs al zijn deze het eigendom van anderen te vertreden.

Ook vermijde hij de *lodong's* met varenblad te sluiten, daar hierdoor de palmwijn verzuurt.

Bovengenoemde bepalingen zijn alleen voor hem persoonlijk van kracht; voor een iegelijk geldt echter, niet tegen den tapper te spreken, wanneer hij in den boom is ¹⁾. Doet een onwetende zulks toch, dan laat de tapper hem praten.

Daarentegen staat het ieder vrij zich met een teug uit de reeds omlaag gebrachte volle *lodong's* te verkwikken, mits hij dit zwijgend doe en de daarvoor verschuldigde *peser*, halve cent, op dezelfde wijze daarbij nederlegge.

¹⁾ Dit zou namelijk ten gevolge kunnen hebben, dat de tapper het evenwicht verliest en naar omlaag stort.

VI

DE PALMWIJN.

DE PALMWYN ALS DRANK.

BEKEND is thans op welke wijze de zgn. palmwijn, *lahang*, gewonnen wordt, zoodat nu zal worden nagegaan wat daarmede verder geschiedt.

In de lage landen, waar de *kaoeng* betrekkelijk schaars is en de sapvoortbrenging gering, wordt de *lahang* gewoonlijk als drank gesleten en wel in verschen toestand tot den vrij uniformen prijs van *sapintjang doea gëlas*, dat is: één manke = $1\frac{1}{2}$ cent per twee glazen.

In alle grootere volkscentra, op plaatsen waar veel volk bijeen is, treft men verkoopers daarvan aan, kenbaar aan hun havelooze plunje, tanig gespierd lichaam en schraag, *soendoeng*, waaraan behalve de tapgereedschappen in den regel vier *lodong's* hangen met een inhoudswaarde van f 0.30 per *lodong*.

In de bergstreken, waar de palmwijn overvloediger is, bedraagt de prijs van een *sorog*, een bamboe drinkvat met handvat, $\frac{1}{2}$ cent en van één *lodong*-inhoud f 0.15 à f 0.20.

Tapt de *toekang sadap* andermans boomen, dan betaalt hij daarvoor f 0.10 per dag en per boom, zoodra de sapópbrengst goed is begonnen.

HET STERILISEEREN VAN DEN PALMWYN

Aangezien *lahang* spoedig bederft, en verontreinigd dra een goorzuren smaak aanneemt, waardoor het sap voor onmiddellijke consumptie zoowel als voor de bereiding tot suiker ervan ongeschikt wordt, moest naar een middel omgezien worden om dit te voorkomen.

Gevonden werd het in goed uitspoelen van de kokers met schoon, liefst kokend water, zoodat geen spoor van *lahang* daarin achterblijft en vervolgens door deze te steriliseeren met houtrook, *dipoepoet*.

Daartoe leidt men den rook van het fornuis, waarop ook de suiker gekookt wordt, door een bamboebuis, *soeroemboeng*, in de *lodong* door deze met de opening naar omlaag daarboven te houden. 't Gevolg daarvan is dat *lahang* steeds een lichte rooksmaak heeft zooals whisky.

Nochtans is dit procédé slechts voldoende om de *lahang* enkele uren goed te houden. Moet deze, bijv. omdat men niet dadelijk tot verkoopen of verkoken kan overgaan, een nacht overstaan, dan voegt men er een weinig schrapsel van den wortel van de *areuj kawao*, *raroë* geheeten, aan toe of, gelijk van de Badoej's wordt bericht, *tjaperbast*.

HET SUIKERKOKEN.

Als regel wordt het 's morgens verkregen sap dadelijk met bijvoeging van dat van den vorigen avond verkookt en wel gewoonlijk in groote roodkoperen pannen, *kantjah*, knap koperslagerswerk, die men onmiddellijk naar het pandhuis brengt als er geen *lahang* te verwerken valt.

Op een eenvoudig laag fornuis, *hawoe*, dan wel op een treeft van een drietal steenen geplaatst zóó hoog dat er een flink vuur onder kan branden, wordt de goed schoon geschuurde pan nedergezet en drie kwart volgeschonken, daarna legt men vuur aan en zorgt er voor dat de verwarming tot kookhitte van het sap zeer geleidelijk plaats heeft, anders loopt men gevaar dat het aanbrandt.

Zoodra het goed kookt, begint het sap, nu *wedang* genoemd, hevig te schuimen, gelijk melk die gekookt wordt.

Om overkoken te voorkomen zet men midden in de pan een cilindrische korf, *djoeboeng*. Het schuim zakt weldra en de *wedang* vertoont een borrellende massa met overal opwellende blazen, waaruit vrij veel stoom ontsnapt. Geleidelijk wordt ook dit minder en het sap begint dikker te worden en te verkleuren. *Hoemandjoeang* noemt men dit in Galoeh, daar het kooksel roode strepen gaat vertoonen gelijk het blad van de *handjoeang*, *Cordyline terminalis* Kunth.

Voorzichtig, zonder tegen de pan te stooten, haalt men nu een deel van het vuur uit en bestrooit daarna de breiachtige massa met gestampte *moentjang*-pitten, *Aleurites moluccana* Wld., *kaliki*, *Ricinus comunis* L., of wel eenig ander oliehoudend zaad, welke bewerking *měpēs*, blusschen, heet.

Daardoor begint de suiker meer en meer te stollen, *peuent*, en opdat dit egaal zal geschieden, roert men het nog eenigszins vloeibare kooksel flink met een spatel, *panggoeis*. om, waarna alle vuur verwijderd wordt.

Onmiddellijk daarna begint men met het overscheppen, *njaman*, van de suiker in de vormen, daartoe gereed gezet op een horizontale plank, bedekt met bamboeblad, opdat de suiker niet aan de plank zal vastkleven. Daartoe gebruikt men een soort van goteling, *panjiroe* of *tjaman*, die nu en dan in het water daartoe in een kom, *kokobok* bij de hand gehouden, gestoken wordt, opdat er geen suiker aan blijve kleven.

Deze vormen zijn óf ringen van bamboe, *ebeg*, waardoor men schijfvormige koekjes suiker, *gandoe* of *kerek*, verkrijgt dan wel gedroogde, jonge, gehalveerde klapperdoppen, *tjěngkir*, waardoor den kegelvorm, in het westen van Pasoendan haast allerwegen gebruikelijk, ontstaat.

Is de suiker afgekoeld, dan wordt deze uit den vorm genomen en voor den détailverkoop bij twee stuks *gandoe* of *tjěngkir* met bamboeblad samengebonden, de laatsten met hun bases tegen elkander en voor 4 à 5 cents bij deze eenheid gesleten.

Voor den groothandel maakt men op gelijke wijze *boengkoesan*, pakken van vijf *gandoe*, die per pikol ± f 15.— f 20.— opbrengen.

Vóór dat met suikerkoken aangevangen wordt, dient een *do'a* te worden gepreveld, terwijl als verbodsbepaling geldt van de suiker zoolang deze nog in de pan is, te eten.

KAOENGAZIEN.

Enmaal zuur geworden *lahang* is alleen nog voor de bereiding van azijn, *tjoeka*, te gebruiken. Kunstmiddelen worden daarbij niet toegepast; men zet de zure *lahang* eenvoudig in de zon en laat deze aldus geheel verzuren.

Hoewel de inlander heel wat azijn gebruikt voor zure *roedjak's*, *gado-gado* en hoe die lekkernijen verder heeten, is *kaoeng*- en andere eigengemaakte azijn, bijv. van *doekoeh's*, niet gewild, wegens den onfrischen smaak.

Liever gebruikt men de scherpere, verdunde azijnessence, *biang-tjoeka*, overal te krijgen.

KAOENGGIST

Tot, *ragi*, gist, wordt dikwijls *lahang* gebezigd. In de inlandsche

maatschappij altijd, doch ook de Europeesche broodbakkerijen maken er gebruik van ter vervanging van gewone gist. Het brood krijgt er een eenigszins rinsche smaak door.

WAJOE

Is de door middel van *eurih*-blad, hetwelk in de *kěmploeng* gedaan wordt vóór dat deze opgehangen wordt, rins gemaakte palmwijn der Badoej's. die zij dagelijks, vóór het middagmaal bij wijze van aperitief, gezamenlijk in de *bale desa* komen drinken. Zij wenschen elkaar bij dien borrel gezondheid, *papairan*, en behandelen daarbij hun gemeentebelangen.

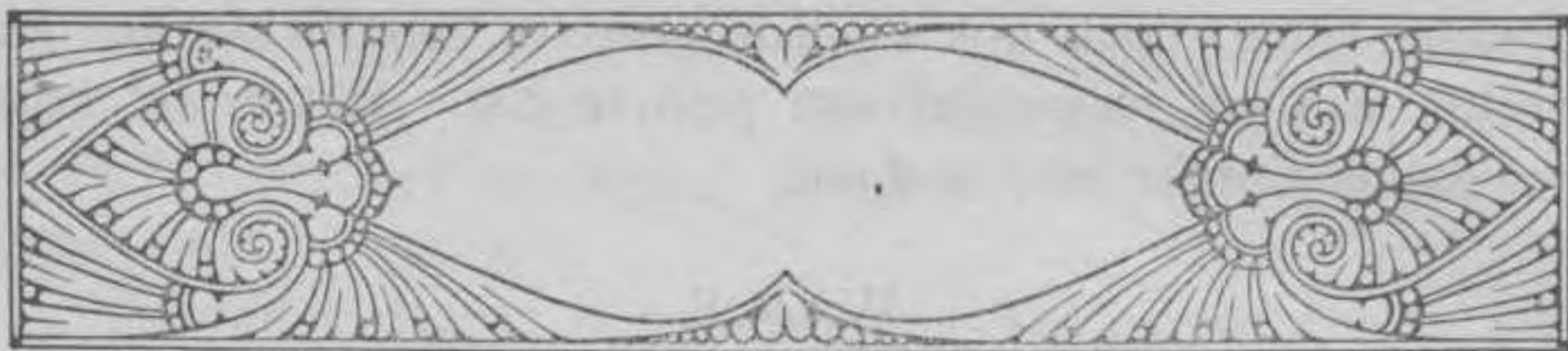
Gestrengelijk verboden is het hun suiker te koken; dit mogen alleen hun stamgenooten in de buitendorpen doen ¹⁾.

Hoezeer de zgn. Binnen-Badoej's aan die *wajoe* gehecht zijn, illustueert een Bantěnsche overlevering, die verhaalt, dat toen de Badoej's in de 16^e eeuw tegen het Sultansbestuur in opstand gekomen waren en de Bantěnsche troepen als kaf voor den wind deden verstuiven, zij terugtrokken toen hun *wajoe* op was, waarmede zij, ieder voorzien van een volle *kěmploeng*, ten strijde getrokken waren.

¹⁾ Zie mijn Badoeische Geesteskinderen in Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en V.-K., dl. LIV, blz. 277 v. v.

VII

ANDERE PRODUCTEN VAN DEN KAOENG.

KAOENGMEEL.

GELIJK bekend, bevat de *Arenga saccharifera* evenals de *kiraj*, de sagopalm een win- en eetbaar meel.

Waar door het inzamelen van het meel de *kaoeng* verloren gaat, daar de boom geveld moet worden, vóór dat hij tapbaar is, wordt dit alleen gedaan bij overvloed van boomen, aangezien het tappen veel voordeeliger is.

Niettemin is *atji kaoeng*, gelijk de zuivere *kaoeng-sago* heet, in de bovenlanden op bijkans iedere markt tot den prijs van $\pm f$ 0.50 per *gantang* te vinden.

De bereiding ervan gescheidt aldus. Men houwt den boom om en haalt er eerst de *hoemboet*, de palmiet, uit door de topbladeren weg te kappen en de *baloekang*, de onderreinden daarvan, zoolang af te snijden tot men den witten kern bereikt, waarvan het zachtere ondergedeelte de gezochte palmkool vormt, die als groente gekookt en ook in 't zuur gelegd een gewaardeerde toespijs oplevert.

Vervolgens kapt men den stam in stukken van ongeveer twee meter lengte en klieft deze overlangs in tweeën, waarna men het merg er uithakt.

Daarna wordt dit in kleinere stukken gespleten, welke gestampt worden om de houtachtige vezels van het meel los te maken.

Onder toevoeging van overvloedig water wordt dit stampsel door doeken gezeefd boven een trog, zoodat water en meel daarin terecht komen, terwijl de vezels en andere onreinheden in den doek

achterblijven. Dit restant draagt den naam van *onggok* en wordt als waardeloos weggeworpen.

Drie à vier keer moet deze wassching herhaald worden vóór dat de *atji* geheel zuiver is, doch dan is deze ook een sago van voortreffelijke kwaliteit.

TJENDOL.

Hoofdzakelijk wordt deze geconsumeerd in den vorm van een versnapering, *tjendol*, die per kopje verkocht wordt en wel in de Preanger voor $\frac{1}{2}$ cent per die eenheid, welke te Batavia één cent kost.

Men maakt deze aldus. De sago wordt met kokend water tot pap gemaakt, dan wel tot pap gekookt. Daarna doet men de heete massa in een zeef en laat deze door de mazen daarvan heendruipen in een met koud water gevulde tobbe. Het koude water doet de heete sago tot erwtgrootte, eivormige balletjes stollen, welke met *tji-pati*, klappermelk, of *kaoengsuikerstroop* genuttigd worden.

KAWOEL.

Ten slotte zij nog de *kawoel*, het zwam genoemd, voorheen allereigen tot den vuurslag, *paneker* gebezigd, maar sedert het overal verkrijgbaar worden van lucifers hier uit den tijd geraakt.

Het is echter een uitvoerartikel gebleven en wel uit Tji-rëbon, dat o. a. in 1912 vijfendertig ton *kawoel* naaar China verscheepte.

VIII

LOSSE BIZONDERHEDEN OMTRENT DEN KAOENG.

KAOENG VARIËTEITEN.

DEZE schijnen inderdaad te bestaan, althans de *patani* maakt onderscheid tusschen verschillende typen en wel hoofdzakelijk naar de kleur van het blad, al naar gelang dit lichter dan wel donkerder gekleurd is.

Voor den oningewijde is dit verschil echter niet waar te nemen; voor hem is en blijft een *kaoeng* een *kaoeng*, gelijk een pereboom een pereboom; zonder dat deze vruchten draagt kan hij er ook niet aan zien of 't een Dirkjespeer dan wel een Dubbele jut is.

Naar den habitus onderscheidt de tapper vier soorten, eerste, tweede en derde kwaliteit, naar gelang van kleur en sapopbrengst nog een vierde, die niets oplevert en met den algemeenen naam *gaboek* aangeduid wordt.

In verband hiermede benoemt hij de *kaoeng's* verschillend, doch die namen zijn niet overal in de Pasoendan dezelfde.

De beste soort heet bij de Badoej's *kaoeng bënër*, de tweede *kaoeng saeran*, de derde *kaoeng banen*.

In Lëbak daarentegen luiden die namen *kaoeng hideung*, *kaoeng hoë* en *kaoeng saeran*, terwijl men in Galoeh van *kaoeng karinding*, *kaoeng songgom* en *kaoeng saeran* spreekt. Uit te maken of dit werkelijk alle verschillende vormen zijn, moet deskundigen overgelaten blijven.

KAOENG PLAGEN.

Veel last van vijanden heeft de *kaoeng* niet, doch de enkelen die

er zijn, zijn hem te schadelijker, daar zij, treden zij in menigte op, den boom ten doode doemen.

Men noemt ze met den algemeenen naam *oelam*, waaronder men verstaat de larven, die in hout, vruchten enz. worden aangetroffen.

Drie *oelam*soorten teisteren in het bijzonder den *kaoeng* en wel die van de *bangboeng* een boorder, welke zijn eieren in den palmiet legt. De daaruit voortgekomen larven toch, voeden zich met het zachte hart daarvan en vernietigen dusdoende dit levensbeginsel.

Minder gevaarlijk zijn de *lege* en *toenggeu*, die wel gaten in den stam boren om aldus bij het merg te komen, doch overigens weinig kwaad doen. Hunne larven ontwikkelen zich in de okselholten van de afgestorven bladen en voeden zich met het jonge blad. Zijn zij talrijk dan vreten zij dit geheel, den bladsteel uitgezonderd op, en dooden op die wijze den *kaoeng*, maar dit heeft slechts hoogst zelden plaats.

IX

SLOTBESCHOUWING.

ANGEZIEN de *toekang sadap* in de bedrijfsbelasting worden aangeslagen zou het niet moeilijk zijn althans een globaal overzicht van hun aantal te krijgen, hetwelk ettelijke duizenden moet bedragen.

Voegt men hierbij de talrijke landbouwers die het *njadap* als nevenbedrijf beoefenen, dan komt men tot een veel hoger cijfer, doch waar laatstgenoemden in hoofdzaak voor eigen consumptie nu en dan een *kaoeng* zoodra deze daarvoor in aanmerking komt, behandelen, leggen zij als suikerfabrikanten geen gewicht in de schaal te minder wijl zij niet aangeslagen worden gelijk iemand die ten behoeve van een eigen feest een beest slacht, waarvoor hij bij verkoop van het vleesch wel zou te betalen hebben.

Zoo is het op tal van plaatsen, doch er zijn enkele streken als: het zuiden van Karawang en Tji-rëbon, het noorden van Soekapoera, Bandoeng en de Djampangs zoomede Midden-Bantën waar men honderden en nog eens honderden *kaoeng*-tappers vindt met een aanmerkelijken verkoop van suiker, die hoofdzakelijk naar de lage landen uitgevoerd wordt.

Professioneele tappers hebben, mits zij een voldoende aantal boomen van goede kwaliteit onderhouden kunnen. een behoorlijk bestaan, daar deze ongeveer drie jaar zeven à acht maanden lang een dubbeltje per boom schoon opbrengen.

Hierbij komt dan nog een klein bedrag aan bijproducten van doodgetapte boomen, zooals watergoten uit den stam, zwepen uit de wortels en andere voortbrengselen vroeger genoemd, waarvoor alles te zamen heel wat dagwerk verricht moet worden.

Bovendien vorderen de plichtplegingen, welke deze vereischen nog al tijd, zoodat maar weinig boomen te gelijk door één man behoorlijk behandeld kunnen worden.

Of al de beschreven manipulaties om een *kaoeng* tot sapontlasting te brengen bepaald noodig zijn, weet ik niet, de tappers zeggen natuurlijk van wel, doch een deskundig onderzoek blijft gewenscht, zoo ook naar uitbreiding van het bedrijf, dat er om mij onbekend gebleven redenen sedert de laatste jaren ook al niet op vooruit gaat, hoezeer toch de belangrijke verbetering der verkeersmiddelen ook aan het gemakkelijker transport van *kaoengsuiker* en den handel daarin aanmerkelijk is ten goede gekomen.

Wellicht is de oorzaak hiervan te zoeken in het feit dat het gemakkelijker debiet van de suiker daardoor mogelijk geworden, den kokers daarvan minder zorg van de bereiding daarvan doet besteden.

Herhaaldelijk toch vernam ik klachten over de slechte houdbaarheid van de tegenwoordige *kaoengsuiker* en den zuren bijsmaak van deze, mitsgaders over door het gebruik daarvan veroorzaakten buikloop, hetgeen moeilijk aan iets anders dan aan het verkoken van deels bedorven *lahang* kan toegeschreven worden.

Als ter zake leek, moet ik mij evenwel van verdere beschouwingen ten deze onthouden, aangezien echter het bereiden van *kaoengsuiker* een belangrijk onderdeel van de Inlandsche nijverheid vormt, zij op dit, dit ambacht bedreigende euvel gewezen.

